

พุทธศาสนากับประชาธิปไตย

งานวิจัยว่าด้วยสิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาคในทัศนะของ
พุทธศาสนาเปรียบเทียบกับทัศนะประชาธิปไตย

มรกต สิงห์แพทย์

หมายเหตุของบรรณาธิการ

รายงานการวิจัยเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๒ เรื่อง 'การวิเคราะห์ลักษณะประชาธิปไตยในพุทธศาสนา' ของผู้วิจัย ในการตีพิมพ์ครั้งนี้ บรรณาธิการได้ปรับแก้ภาษาและเนื้อหาบางส่วนเพียงเล็กน้อยเพื่อความเหมาะสมในการ ตีพิมพ์ในวารสารทางวิชาการ

ความเสมอภาคในทัศนะปรัชญาประชาธิปไตยและพุทธศาสนา

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของแนวคิดปรัชญาประชาธิปไตย คือ ประชาชนทุกคนในรัฐ มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันตามกฎหมาย ตลอดจนมีสิทธิ เสรีภาพ ในขอบเขตของ กฎหมายอย่างเท่าเทียมกัน

การยอมรับในความเท่าเทียมกันของคน คือ ความเสมอภาคตามกฎหมายและการเมือง หมายถึงว่า คนทุกคนควรได้รับการปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ และได้รับความคุ้มครอง จากกฎหมายโดยเท่าเทียมกัน ไม่มีการเลือกปฏิบัติ มีสิทธิ เสรีภาพ ทางการเมืองและโอกาส ต่างๆ ที่จะใช้ชีวิตในสังคมอย่างเท่าเทียมกันโดยไม่แบ่งแยกเชื้อชาติ กำเนิด เพศ หรือฐานะ ทางเศรษฐกิจ และสังคม ความเสมอภาคนี้หมายถึงการได้รับโอกาสในการแสวงหา การศึกษา

และการทำงานที่เท่าเทียมกัน แ่งของประชาธิปไตยที่ว่าทุกคนมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันตามกฎหมายเช่นที่ว่าทุกคนไม่ว่าเป็น นาย ก. นาย ข. เป็นคนรวย คนจน เป็นชาวนาหรือเจ้าพระยาก็คงตามจะมีความเป็นคนเท่ากัน เป็นเจ้าของประเทศร่วมกัน มีส่วนทำให้ประเทศเจริญก้าวหน้า หรือประสบความหายนะได้เท่ากัน เมื่อทำผิดในกรณีเดียวกันย่อมได้รับการลงโทษเท่ากัน ไม่มีการยกเว้นหรือลดหย่อน เหล่านี้เป็นต้น ถือเป็นความเสมอภาคในแง่กฎหมายของปรัชญาประชาธิปไตย เมื่อเราหันมาพิจารณาคำสอนในทางพุทธศาสนาเราจะเห็นได้ว่ามีหลายสิ่งหลายอย่างสอดคล้องเข้ากันได้กับหลักข้างต้นของประชาธิปไตย เช่นเกี่ยวกับความเสมอภาคในโอกาสทางพุทธศาสนาในพระวินัยปิฎก ได้มีการแสดงนัยของความเสมอภาคทางโอกาสนี้ไว้อย่างแจ่มชัด เช่น เกี่ยวกับการรับคนเข้าในร่มบวรของพุทธศาสนา รับบุคคลเข้าเป็นบรรพชิตนั้นพุทธศาสนาไม่มีการเลือกชั้น วรรณะว่าเป็นใคร มาจากไหน หากให้ความเสมอภาคและโอกาสต่อมนุษย์ทุกคนทุกนามเท่ากัน หากมีความตั้งใจจริงและมีคุณสมบัติครบองค์ที่กำหนด หรือในกรณีของความเสมอภาคอย่างแท้จริงทางพุทธศาสนา ได้มีพุทธพจน์ที่ตรัสไว้เกี่ยวกับความเสมอภาคของบุคคล มีใจความว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น นั่นคือ เท่ากับทุกคนมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในการเกิดมามีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ในการที่ต่างก็เป็นสัตว์โลกด้วยกัน คือ ในแง่ของการพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วทุกคนมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ในการที่เกิดมาแล้วต้องได้ประสบกับความสุขและความทุกข์ ในโลกนี้มันเป็นความเสมอภาคที่ติดมากับธรรมชาติของมนุษย์เลย และดูเหมือนเป็นความเสมอภาคที่เน้นแง่รับผลแห่งการกระทำ คือ แ่งลบ (Passive) แต่ในทางประชาธิปไตยนั้นดูเหมือนเน้นความเสมอภาคในแง่บวก (Active) มากกว่า

ตัวอย่างทางประชาธิปไตย เช่น นาย ก. แม้จะเป็นคนยากจน ไม่มีสกุลรุนชาติ ไม่ได้เป็นคนมีการศึกษาดีหรือใดๆ หากแต่ในทางกฎหมายนาย ก. มีความเสมอภาคเท่าเทียมกับ นาย ข. ซึ่งเป็นมหาเศรษฐี มีเชื้อผู้ดี มีการศึกษาต่างๆ เป็นต้น ถ้านาย ก. ไปฆ่าคน ก็มีความผิดเท่ากับ นาย ข. ไปฆ่าคน ถือเป็นความเสมอภาคในทางกฎหมายในแง่ของการมีสิทธิที่จะกระทำการใดหนึ่ง และในแง่ของการรับผลแห่งการกระทำนั้นเท่ากัน ส่วนในทางพุทธศาสนา นาย ก. และ นาย ข. ต่างก็เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น มันไม่ใช่เป็นเพียงความเสมอภาคในทางกฎหมาย คือ ในแง่ของความเสมอภาคในการที่จะกระทำและรับผลแห่งการกระทำเท่านั้น หากแต่ยังเพ่งเล็งไปถึงว่าเป็นความเสมอภาคกันมาแต่ทาง "ธรรมชาติ" เลยว่า "ทุกคน" ต่างก็มีสภาพเหมือนกัน หากแต่เรามองไม่ลึกถึงความจริงนั้น จึงทำให้ไปคิดแตกต่างกันว่าเป็นเขาเป็นเรา นาย ข. สูงส่งกว่า นาย ก. มีเกียรติกว่า นาย ก. หรืออะไรต่างๆ ซึ่งเป็นการมองกันในทางสังคมเราไปให้ค่าและความหมายกับมันเอง หากแต่ตามความเป็นจริงแล้ว นาย ก. นาย ข. นาย ฮ. ต่างก็มีความเสมอภาคกันในความเป็นมนุษย์ เป็นสัตว์ ที่ต้องมี เกิด แก่ เจ็บ ตาย เท่ากัน เช่นในอัมพพสูตร พระไตรปิฎกเล่ม ๘ ชีมนิกาย พระพุทธเจ้าทรงกล่าวว่า มนุษย์ทุกคนเกิดมาเท่ากัน ไม่มีใครวิเศษกว่าใคร มาแต่กำเนิด หากแต่ต่อมามนุษย์มาแบ่งหน้าที่กันทำงานก็เกิดการแบ่งแยกเป็นเขาเป็นเราเป็นนายเป็นบ่าว มีเกียรติ ไม่มีเกียรติ คือเป็นทาสของการแบ่งตามแรงงานที่กระทำ (Division of Labor) แล้วจึงเกิดเป็นทิวิมานะขึ้นมา เป็นต้น หรือดังเช่น ในอัครคณฺยสูตร^๑ พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับวาเสฏฐะและภราทวาชะ พรหมณ์ชี้ให้เห็นข้อเท็จจริงว่า

การที่พวกพรหมณ์ยกย่องวรรณะของตนเท่านั้น ว่าเป็นวรรณะขาว พวกอื่นเป็นวรรณะดำ พวกพรหมณ์เป็นผู้บริสุทธิ์ พวกอื่นไม่บริสุทธิ์นั้น เพราะมิได้ระลึกถึงเรื่องเก่า

แท้จริงที่พวกพราหมณ์ว่าพวกตนเกิดจากปากพรหม เป็น
โอรสของพรหมนั้นก็ไม่ใช่จริงเพราะพราหมณ์ทุกคนเกิดมา
จากมารดาที่เป็นพราหมณ์ต้องตั้งครรรค์ คลอดจากครรรค์
ต้องดื่มนมไม่มีอะไรเป็นพิเศษกว่าคนประเภทอื่น

ทุกคนไม่ว่าเกิดในวรรณะไหนก็อาจประกอบทางแห่งอกุศล
คือ ทุจริต กาย วาจา ใจ ได้ด้วยกัน อาจดเว้นทางแห่งอกุศล
มีสุจริต กาย วาจา ใจ ได้ด้วยกัน

คู่ก่อน วาเสฏฐะ และ การทวาระ ธรรมเท่านั้นเป็น
ของประเสริฐสุดในมนุษย์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต^๓

นั่นคือ เป็นการแสดงถึงความเสมอภาคอย่างแท้จริง
จากธรรมชาติที่สุดของมนุษย์ ว่ามนุษย์นั้นจากเบื้องแรก
ไม่มีใครสูงส่งหรือต่ำต้อยกว่าใคร หากแต่มนุษย์มา
ทำการแบ่งแยกเกิดทิฐิมานะขึ้นมาเองจากการแบ่ง
แรงงานกันทำ และคิดยึด ในหน้าที่การงานของตน
ยกตนข่มผู้อื่นเหล่านี้เป็นต้น นั่นคือในทางประชา-
ธิปไตย แง่กฎหมายไม่แตกต่างกัน แต่แง่ข้อเท็จจริง
อาจต่างกัน แต่ก็มีจุดมุ่งหมายพยายามไม่ให้ต่างกัน
ส่วนทางพุทธศาสนา แง่ความเป็นจริง ธรรมชาติไม่
ต่างกันแต่แง่ข้อเท็จจริงต่างกันเพราะเรามองไม่ซึ่งถึงความ
เป็นจริง จึงมีจุดมุ่งหมายให้เข้าถึงความจริงเพื่อให้ความ
ต่างหมดไปเช่นกัน เมื่อบุคคลได้เล็งเห็นถึงความเสมอ
ภาคที่เป็นแก่นแท้ทางธรรมชาติของตัวเองแล้วจะทำให้
เขากระทำต่อกันอย่างเสมอภาคไม่กดขี่ข่มเหงเบียดเบียน
กันและกันจึงจะเป็นความเสมอภาคอย่างแท้จริงที่ออกมา
จากใจจริง

พุทธศาสนาจึงถือเป็นศาสนาที่ให้ความยุติธรรม
และความเสมอภาคอย่างแท้จริง คำนี้ถึงคุณสมบัติและ
การปฏิบัติเป็นที่ตั้ง เช่น การจะเป็นพระอรหันต์ก็มุ่งที่
การปฏิบัติธรรม ไม่ได้เน้นที่ว่าต้องเป็นชาย หญิง เพศ วัย
หรือชนชั้นใดเลย ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาเน้นที่ **หลักการ**
มากกว่าตัวบุคคล ใครก็ตามที่นำตัวเข้าสู่หลักธรรมและ
เล็งเห็นธรรมแล้ว เขาผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าถูกต้อง หรือแม้การ
บวชภิกษุก็จะได้รับความเคารพตามลำดับก่อนหลัง ไม่
คำนึงว่าจะเป็นชาติ ชั้น วรรณะใด ไหนอย่างไร นี่จึงถือ

ได้ว่าเป็นการเคารพกันตามหลักการ นอกจากนี้พุทธ-
ศาสนาไม่ถือว่าตำแหน่งอะไร เช่น เทวดา หรือแม้
พระพุทธเจ้าเองจะเป็นตำแหน่งลอยๆ ที่มีไว้เพื่อผู้ใด
ผู้หนึ่งโดยเฉพาะ จะต้องมีเหตุผลเพียงพอ คือผู้ได้รับ
ตำแหน่งนั้นจะเป็นใครก็ได้ที่ลงมือประพฤติปฏิบัติชอบ
ตามควรแก่เหตุผล จึงจะได้รับผลเช่นนั้น เพราะฉะนั้น
นี้แสดงถึงหลักธรรมอันตรงไปตรงมาที่ไม่มีอภิสิทธิ์พิเศษ
ใดๆ แฝงอยู่เลยดังนั้นหากเราได้เข้าใจความเป็นจริงเช่นนี้
ยอมรับและพยายามปฏิบัติตัวให้สอดคล้องกับความเป็น
จริงเหล่านี้จะก่อให้เกิดความเสมอภาคอย่างแท้จริงใน
สังคมได้

'ความเสมอภาค' ของประชาธิปไตยและพุทธศาสนา
จึงมีทั้งที่เหมือนกันและต่างกัน แง่ที่เหมือนกันคือ
ทุกคนมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในรูปลักษณะหนึ่ง
หากแต่ความต่างอยู่ที่ว่า ความเสมอภาคทางประชา-
ธิปไตยนั้น คำนึงเพียงในแง่ **กฎหมาย** ไม่ได้ก้าวไปไกล
ถึงในทางความเป็นจริงใดๆ หรือไม่ได้เป็นความเสมอ
ภาคในทุกลักษณะ ดังเช่นที่อับราฮัม ลินคอล์น (Abraham
Lincoln) ได้กล่าวไว้ว่า 'มนุษย์ไม่ได้เสมอภาคกันในทุก
ลักษณะ หากแต่ว่ามนุษย์เสมอภาคกันในสิทธิที่ไม่สามารถ
จะโอนต่อกันได้ นั่นคือ เสมอภาคกันในการที่มีสิทธิ์ต่อ
ชีวิต (life) เสรีภาพ (liberty) และการได้มาซึ่งความสุข
(pursuit of Happiness)'^๓ หรือที่โทมัส เจฟเฟอร์สัน
(Thomas Jefferson) ได้กล่าวไว้ว่า 'มนุษย์ถูกสร้าง
มาเท่ากัน'^๔ นั้น การประกาศแบบนี้เพื่อที่จะเป็นแรง
บันดาลใจให้สภาวะของความเสมอภาคได้ปรากฏออก
มามากเท่าที่จะเป็นไปได้ ตามแต่ที่สภาวะแวดล้อมจะ
พึงอำนวยเพราะถ้าทำได้เช่นนี้จะเป็นสิ่งที่ประกันความสุข
ให้กับชีวิตของประชาชนทุกรูปทุกนามและทุกแห่ง ดังนั้น
คำกล่าวว่า มนุษย์ถูกสร้างมาเท่ากันนี้ จึงเป็นคำกล่าว
ที่มุ่งให้เกิดผลบรรลุนอนาคตมากกว่าที่จะเน้นแสดง
ความเป็นจริงหรือความเป็นไปได้ในปัจจุบัน ดังนั้น
เนื่องจากความเสมอภาคทางประชาธิปไตยเป็นเช่นนี้
เมื่อเกิดมีปัญหาก็คนไม่ยอมจะปฏิบัติให้เสมอภาคกัน

ทางกฎหมาย การแก่งัดทำได้ยากกว่า ทั้งนี้เพราะเป็น การแก้และห้ามจากภายนอก เมื่อเมื่อคนก็อาจจะทำ ล่วงละเมิด ความเสมอภาคของบุคคลอื่น อันทำให้สังคม มีปัญหาและวุ่นวายอยู่ได้เรื่อยๆ แก่ไม่จบ เพราะไม่ได้ ทำให้ประชาชนได้ตระหนักถึงลงไปถึงข้อเท็จจริงใดๆ ว่า เราทุกคนมีความเสมอภาคกัน เพราะอะไร ไม่ใช่เป็น แต่เพียงความเสมอภาคที่บัญญัติขึ้นมาตามกฎหมาย เพื่อความสงบสุขและประโยชน์ของการอยู่ร่วมกัน หาก แต่ทางพุทธศาสนานั้น เน้นให้เห็นถึงความเป็นจริง เบื้องสุดเลยว่า เป็นธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต ของสัตว์ของ มนุษย์ที่มีความเสมอภาคกัน มิใช่เป็นเพียงความเสมอ ภาคที่กำหนดตราขึ้นเพื่อประโยชน์สุขของทุกคน หรือ เพื่อความสงบสุขในสังคมแบบประชาธิปไตยเท่านั้น หากแต่เป็นความเสมอภาคจากแก่นแท้ ของตัวมันเอง เป็นความเสมอภาคที่ดำรงด้วย "ดวงตาเห็นธรรม" เห็นตามความเป็นจริงก็จะประจักษ์ได้ ดังนั้นถ้าทุกคน มองเห็นความจริงเช่นนั้น การแก้ปัญหาเรื่องการล่อ ล่ละเมิดความเสมอภาคของกันและกันจะทำได้อย่างมี ประสิทธิภาพมากกว่าเพราะเมื่อทุกคนตระหนักจากตัวเอง เช่นนี้ แม้ไม่มีกฎหมายมาคอยบังคับ เราก็จะไม่กระทำการ ล่อล่ละเมิดต่อกัน ไม่จำเป็นต้องใช้การลงโทษ แบบที่ ทางประชาธิปไตยใช้ ซึ่งเป็นเพียงการแก้แค้น "ยับยั้ง" "บังคับ" "ห้ามปราม" จากภายนอก หากแต่ในทางพุทธ ศาสนา การจะแก้ปัญหของการล่อล่ละเมิดหรือปัญหา ของการมองไม่เห็นความเสมอภาคแห่งมนุษย์นี้ พุทธ- ศาสนาสอนให้แก้จากภายในออกไป เป็นการไม่กระทำ จากตัวเองคือพยายามสอนแก่จากใจเราให้เราได้ขัดเกลา กิเลส มองเห็นความจริงตามความเป็นจริงว่า เราทุกคน เสมอภาคกันในการเป็นสัตว์ร่วมทุกข์และสุข ซึ่งถ้า ทุกคนได้ตระหนักเห็นเช่นนี้แล้วจะไม่จำเป็นต้องมี กฎหมายมาเป็นตัวบังคับภายนอกอีก หากแต่ตัวแต่ละ บุคคลจะเป็นตัวกฎหมายของตัวเองได้ ซึ่งจะเห็นได้ว่าจะ เป็นการแก้ที่แนบเนียนกว่า ละเอียดลึกซึ้งกว่า หากแต่ก็มี ข้อเสียคือจะเป็นการกระทำที่ต้องอาศัย เวลา และอาจ ได้ผลช้ามากกว่าการแก้ไขแบบของประชาธิปไตย ซึ่ง

อาจทำได้ อัมพลัน เด็ดขาด รวดเร็ว ได้ผลทันตาเห็น หากแต่ก็มีข้อเสียเพราะ เป็นได้แต่เพียงการระงับ ไม่ใช่ เป็นแบบการขุดราก ถอนโคนเหมือนพุทธศาสนา

อนึ่ง ด้วยการเข้าใจความซับซ้อนของกฎแห่งกรรม และความเสมอภาคกันของมนุษย์ในการสร้างสมบุญญา หรือบั่นทอนบุญญาของตนเอง และการมีศรัทธาในเรื่อง ความเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งปวงในสังสารวัฏฏ์ ทำให้เกิดความรู้สึกว่าสัตว์ทั้งปวงไม่มีใครได้รับการยกเว้น หรือสิทธิพิเศษใดๆ ซึ่งนับเป็นรากฐานของความยุติธรรม ความเสมอภาค อันลึกซึ้ง กว่า "ความเสมอภาคและ ความยุติธรรมตามรัฐธรรมนูญใด ๆ ที่คนสร้างขึ้นมา"

นอกจากนี้เราจะเห็นได้ถึงข้อแตกต่างอีกประการ ของปัญหาความเสมอภาคระหว่างประชาธิปไตยและ พุทธศาสนา คือในทางประชาธิปไตยนั้น เน้นความ เสมอภาคเพียงในแง่ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกัน ไม่ได้แผ่ครอบคลุมถึงความเสมอภาคระหว่างมนุษย์ต่อ สัตว์โลกอื่นๆ เหมือนที่พุทธศาสนาสอนที่ให้น่าสนใจไปถึง ว่าสัตว์โลกอื่นๆ ต่างก็เกิดมาร่วมโลกกับเรา มีสุข ทุกข์ เกิด เจ็บ ตาย เช่นเดียวกัน ดังนั้น เราจึงควรจะมีใจ เมตตาต่อกัน อย่าไปจองเวรจองกรรมหรือเบียดเบียน กันและกัน คือ ให้เคารพในสิทธิแห่งความเป็นคนและ สิทธิในความเป็นสิ่งมีชีวิตที่เท่ากันต่อสัตว์โลกทั้งหลายด้วย ซึ่งเราจะเห็นว่าเป็นหลักการ (คำสอน) ที่แสดงความ เมตตากรุณา และใจกว้าง อดทน อย่างแท้จริง เมื่อเห็น ว่าสัตว์อื่นต่างก็ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน เราต่าง ต้องการสุขเกลียดทุกข์ฉันใด ผู้อื่นก็ต้องการสุขเกลียด ทุกข์ฉันนั้น เมื่อคิดได้เช่นนี้ การล่อล่ละเมิดของผู้อื่น ทำ อันตรายแก่ผู้อื่น ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ การเคารพในเกียรติ และสิทธิของกันและกันจึงเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติและไม่ ีเกิดจากการบังคับ แต่เป็นจากใจที่ตระหนัก ยินยอมเอง

อย่างไรก็ตาม แม้ความเสมอภาคในเงื่อนไข ปัจจัย และในสภาวะต่างๆ จะเป็นตัวการสำคัญที่แยกความ แตกต่างของลักษณะประชาธิปไตย แม้มนุษย์เราชอบคิด มีความเสมอภาคในเสรีภาพ หากทว่าความเสมอภาคนี้

ก็ต้องใช้เวลายาวนาน และความบากบั่นหมั่นเพียร ในการให้ได้มา โดยเฉพาะเสรีภาพทางการเมืองนี้เป็นสิ่ง ที่หมดไปได้ง่ายที่สุด เช่น จากกรณีที่เคยไม่นำพา หรือจากกรณีที่ เรายึดมั่นเรียกร้องในเสรีภาพนั้นมาก เกินไป อาจเป็นเหตุที่ทำให้เสรีภาพนั้นหนีหายจากเรา ไปเลยก็ได้

ความเสมอภาคอันเป็นที่พึงปรารถนาของเราเหล่านี้ หากจะพิจารณาอย่างสุขุม รอบคอบเราก็จะพบว่าถ้า สถานการณ์ไม่เอื้อ อาจนำความหายนะเสื่อมทรมามา สู่ตัวเราได้ หากทว่าผู้ที่จะตระหนักเช่นนี้มีน้อย หรือไม่ ก็พยายามหลอกตัวเองว่า ความหายนะเสียหายเหล่านั้น จะเกิดขึ้นกับคนในรุ่นต่อไป ไป ไม่ใช่ในรุ่นของเรา อันตรายของความเสมอภาคนี้จะค่อย ๆ ปรากฏโฉมหน้า ออกมาทีละน้อย ๆ ภายในแวดวงของแต่ละสังคม และ อาจปรากฏให้เห็นเพียงชั่วครั้งชั่วคราว ครั้นพอถึงกรณีที่ ปรากฏออกมาเต็มทีนั้น ความเคยชินกลับทำให้เราไม่รู้ สึกถึงอันตรายของมันอีกต่อไป

ในแง่ของเสรีภาพทางการเมืองแม้จะนำความพึงพอใจ อย่างมากมายสู่คนจำนวนมากในกาลเวลาที่ผ่านไปและ ผ่านไป หากทว่าเสน่ห์ของความเสมอภาคนั้นกลับมีอยู่ ในทุกขณะของความรู้สึกของเรา และเป็นสิ่งที่เราต่าง ปรารถนา ดังนั้นความรู้สึกที่ปรารถนาความเสมอภาคจึง เป็นความรู้สึกขั้นพื้นฐานและรุนแรงเข้มข้นในตัวเรา แต่ความพอใจในความเสมอภาคกลับเป็นสิ่งที่เราต้อง หยิบยื่นให้กับตัวของเราเองอย่างไรก็ตามเหตุการณ์เล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ละเหตุการณ์ในชีวิตของเรา ก็พอจะทำให้เรารู้ สึกถึงรสของความเสมอภาคได้

ความรู้สึกปรารถนาในความเสมอภาคนี้ อาจซึม แทรกเข้าไปในทุกส่วนของตัวเราและใจเรา ทำให้เรามี ความรู้สึก ตาบอด หูหนวก มองโลก มองสิ่งต่าง ๆ ที่เรา ปรารถนาในจักรวาล แต่เพียงแง่เดียวนั้นคือเป็นเสมือน ความหลงคลั่งในความเสมอภาคจนทำให้ลืมที่จะคำนึง ถึงเหตุผล ความพร้อมและความเป็นจริงบางประการ ความเสมอภาคนั้นเป็นเสมือนอุดมคติที่เราทุกคนต่างมี

ความปรารถนา เร่งร้อนอยากจะได้ หากแต่ก็ยากจะ เอาชนะได้ เราทุกคนต่างเรียกหาความเสมอภาค ไม่ว่า ในความเป็นเสรีภาพหรือในความเป็นทาส ความเสมอ ภาคนี้นี้แม้จะเป็นประตูดอกหลักของการปกครองประชา ธิปไตย เช่น ในอังกฤษ อเมริกา แม้จะภูมิใจว่าสามารถ ทำให้มนุษย์เสมอภาคเท่าเทียมกันทางกฎหมาย หาก ทว่าบางครั้งความเสมอภาคก็ไม่ได้เป็นตัวประกันความ ยุติธรรมเสมอไป เช่น กรณีการตัดสินคดีต่าง ๆ ใน ศาลสถิตยุติธรรมนั้น จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อต้องมีการ จ่ายเงินค่าทนายอากูร บริการต่าง ๆ ทั้ง ๆ ที่ความจริงแล้ว สภาพทางกฎหมายตั้งขึ้นมาเพื่อจะให้ความสวัสดิภาพ และมั่นคงแก่เสรีภาพของปัจเจกบุคคล เพื่อให้เขาได้พ้น จากการโจมตีปล้นจี้จากผู้ร้าย และคนทุจริตต่าง ๆ หรือ เพื่อเป็นตัวประกันความผิดพลาดที่พึงเกิดขึ้นได้จาก การทำสัญญาหรือการจ่ายหนี้สินต่าง ๆ หากทว่าในอังกฤษ อเมริกาเอง กรณีปล้นวิวาท คดโกง หลีกเลี่ยงการชำระ หนี้สิน กลับเป็นกรณีที่เกิดขึ้นบ่อย ที่สุด และมีการ เกิดขึ้นกับคนจน คนที่ไม่มีเพื่อนมากกว่าคนรวย เพราะ คนจนไม่สามารถจ่ายค่าบำรุงศาลต่าง ๆ ได้ ยกตัวอย่าง แต่เพียงอย่างเดียวก็น่าจะ เห็น คำว่าจำคุก

ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่าจากความแตกต่างทางการเงิน (เศรษฐกิจ) นำไปสู่ความแตกต่างทางอิสรภาพส่วนบุคคล (Personal Freedom) ซึ่งจะนำไปสู่ความไม่เสมอ ภาควทางกฎหมาย คือไม่ยุติธรรม^๕ ซึ่งนี้อาจถือเป็นข้อ บกพร่องอย่างหนึ่งของปรัชญาประชาธิปไตย ที่แม้เน้น ในเรื่องของความเสมอภาค หากแต่ในความเป็นจริงแล้ว เราจะเห็นได้ว่า ความเสมอภาคจริงๆ ในโลกนี้ หาได้ ยากมาก เพราะจะกลายเป็นแต่เพียงความเสมอภาคใน กฎหมาย หรือความเสมอภาคบนรูปแบบ บนแผ่น กระดาษไป ดังนั้นถ้าจะให้มีความเสมอภาคจริงๆ ได้บุคคล แต่ละคนจำต้องตระหนัก ยอมรับจากกันบึ้งจากส่วนลึก ของจิตใจออกไปเลยว่า มนุษย์ทุกคนต่างเป็นเพื่อนร่วม ทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันเท่ากัน ดังเช่นที่พุทธ ศาสนาได้สอนเน้นไว้ว่า เราทุกคนเสมอภาคกันมาแต่ใน ทางธรรมชาติเลยทีเดียว

อนึ่ง เกี่ยวกับแง่ของความเสมอภาคในเรื่องของ ทรัพย์สินสมบัตินั้น ตามทัศนะของนักคิดประชาธิปไตย เช่น ล็อก (Locke)^๖ ได้มีความเห็นว่า บุคคลควรจะมี สิทธิในทรัพย์สิน หากแต่ก็ควรให้มีการจำกัด คือให้มี เท่าที่จะนำไปใช้ประโยชน์กับชีวิตได้ก่อนที่สิ่งของเหล่านั้น จะเสื่อมสูญไป คือ ไม่ให้มีการกักตุนไว้ ส่วนที่เหลือเกิน ความจำเป็น หรือเกินจะนำไปใช้ประโยชน์ ก็ควรให้เป็น กรรมสิทธิ์ของบุคคลอื่นในลักษณะนี้ที่ถือเป็นความเสมอ ภาควิถีปฏิบัติในเรื่องของทรัพย์สินสมบัติ

เมื่อเรากลับมาพิจารณาในทางพุทธศาสนาเราจะพบ ถึงลักษณะที่สอดคล้องกันในเรื่องเกี่ยวกับความเสมอภาค ในทรัพย์สินสมบัติของปรัชญาประชาธิปไตย คือ ในเรื่อง เกี่ยวกับวินัยสงฆ์ ซึ่งมีข้อบัญญัติไว้ดังนี้ คือห้ามมีเครื่องใช้ เช่น บาตร จีวร เกินความจำเป็น ถ้ามีผู้ถวายมากเกินไป คือ ทำให้เป็นสองเจ้าของ หมายความว่า ให้ผู้รับ วิกัป/ มีสิทธิใช้ก่อนได้^๗

สิทธิและเสรีภาพในปรัชญาประชาธิปไตย และพุทธศาสนา

ในแง่ของการมีสิทธิและเสรีภาพในขอบเขตแห่ง กฎหมายเท่าเทียมกันตามความคิดของปรัชญาประชาธิปไตยนั้น หมายถึงสิทธิและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นในการกระทำในการดำเนินชีวิต ที่ไม่ก้ำก๋าย ล่วงละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น เช่น ประชาชนมี สิทธิและเสรีภาพส่วนตัวในการปกครองบ้านเมืองด้วย ตนเอง และสามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างอิสระ มากสุด หากแต่ว่าสิทธิและเสรีภาพของประชาธิปไตย ต้องควบคู่ไปกับความรับผิดชอบด้วย ต้องมีความ รับผิดชอบต่อสิทธิเสรีภาพของตนและของผู้อื่นในขณะ เดียวกัน คือ เป็นสิทธิ และเสรีภาพ ภายในขอบข่ายแห่ง กฎหมายนั่นเอง

เมื่อเรากลับมาพิจารณาในทางพระพุทธศาสนา เรา จะพบว่าในหลัก 'เรื่องกรรม' พระพุทธเจ้าทรงให้สิทธิ และเสรีภาพแก่บุคคลทุกคนเสมอภาคกัน ทรงประทาน

ความหวังแก่ทุกคนให้ทุกคนตระหนักว่าตัวมีสิทธิเท่าเทียม กันในการที่จะกระทำตนให้ดีขึ้น หรือ เลวลงด้วยการ พึ่งตนเอง ลดการพึ่งปัจจัยภายนอกที่ไม่จำเป็นซึ่งตรงนี้ นับว่าต่างกับประชาธิปไตยที่ให้สิทธิและเสรีภาพตาม กฎหมาย พุทธศาสนาพึ่งตนเอง ขึ้นกับตนเอง ในการ ที่จะให้ได้มาซึ่งสิทธินั้น เช่น ต้องปฏิบัติเอง กระทำ กรรมด้วยตนเอง เพื่อจะเป็นคนดี เลว แต่ประชาธิปไตย สิทธินั้นได้มาจากที่พึ่งภายนอก จากการบัญญัติทาง กฎหมาย สิทธินั้นไม่ได้ได้มาจากการกระทำตัวของตัวเอง สิทธินั้นยังเป็นสิทธิที่ต้องพึ่งกับบุคคลอื่น ซึ่งเท่ากับ พึ่งปัจจัยภายนอก

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ทุกคนมีความรับผิดชอบ ต่อตนเอง ในการที่จะไม่กระทำความชั่ว และรับผิดชอบ ต่อทุกคนด้วยการกระทำความดีต่อผู้อื่น ไม่ว่าผู้นั้นจะ เป็นมิตรหรือศัตรู ดังนั้นการกระทำทุกอย่างของเราจะ ต้องเป็นการกระทำที่ทำจากตัวของเราเอง ไม่ต้องคอย รับความช่วยเหลือจากผู้อื่นโดยไม่จำเป็น ไม่ต้องรอรับ ความสงสารจากผู้อื่น หากแต่รู้สึกทำการแก้ไขเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงพื้นฐานของตนในปัจจุบันให้ดีขึ้น รู้จักวางแผน เกี่ยวกับโครงการในอนาคตให้เจริญก้าวหน้าในทางที่ ถูกต้อง จึงเป็นการกระทำที่มีจุดมุ่งหมาย มีความเพียร ดังพุทธพจน์ที่ว่า

เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรม เป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย เรา ทำกรรมอันใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจักได้รับผลของ กรรมนั้น^๘

จากประเด็นนี้ เราจะเห็นได้ว่า แ่งของสิทธินั้น พุทธ ศาสนาต่างกับของประชาธิปไตย คือ พุทธศาสนิกชนที่ ถูกต้อง ต้องดำเนินชีวิตโดยมีใจที่ปรารถนาความสุขแก่ ผู้อื่น คอยระวังมิให้ตนล่วงล้ำสิทธิของผู้อื่นด้วยพรหม- วิหาร^๙ แต่ประชาธิปไตยที่หวงแหนระแวงระวังสิทธิ ของตนไว้มิให้ถูกผู้อื่นลิตรอนเป็นแง่ภายนอก ผิดจาก พุทธศาสนาที่เป็นแง่ภายใน คือ ลักษณะประชาธิปไตย

ของพุทธศาสนาจากใจที่ประพุดติดึงดูดต่อกันในสังคม โดยไม่ใช่เพราะอำนาจบังคับตามกฎหมายนอก แต่ เพราะมีธรรม เช่น หิริโอตตปปะ คารวะ กตัญญูตา และ พรหมวิหาร เป็นเครื่องควบคุมบุคคล เป็นต้น

หรือในประเด็นที่ให้เป็นคนมีความรับผิดชอบ และ ซื่อสัตย์ต่อตนเอง ตลอดจนรู้จักหน้าที่ของตนเอง อันตรงกับหลักประชาธิปไตยที่สอนให้สำนึกและตระหนักในหน้าที่ของตน ควบคู่ไปกับสิทธิและเสรีภาพนั้นก็กล่าวได้ว่า

ถ้าท่านทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ถ้าความทุกข์ไม่ใช่ ทรัพย์สินของท่านทั้งหลายแล้วไซ้ ท่านทั้งหลายอย่าได้ทำ บาปกรรมทั้งในที่แจ้งหรือในที่ลับเลยถ้าท่านจักทำหรือทำอยู่ ซึ่งบาปกรรมไซ้ ท่านทั้งหลายแม้จะเหาะหนีไป ก็ย่อมไม่ พ้นไปจากความทุกข์ได้เลย^{๓๓}

ส่วนในประเด็นของการที่ว่าบุคคลจะดีขึ้นหรือเลวลง ขึ้นอยู่กับการกระทำของตนเอง วัตถุจากผลกรรม ไม่ใช่ จากชาติ ชั้น วรรณะหรือวัตถุปัจจัยใด ๆ ภายนอก นั่นคือ เป็นการจัดแบ่งคนที่ การกระทำ ยกย่องคนที่การกระทำ ซึ่งเท่ากับทุกคนมีสิทธิเสมอภาคกันในการเป็นคนดี และ คนชั่ว ได้รับกรรมดี และกรรมชั่วอยู่ที่ตัวเราเองเป็นผู้ตัดสินหว่านเพาะพืชพันธุ์ไหนจึงเท่ากับว่า เปิดโอกาสให้ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในการกระทำตนเป็นคนดี และคนชั่ว เจริญหรือเสื่อม เหมือนกับที่แนวปรัชญาประชาธิปไตยแท้จริงนั้นให้ความเสมอภาคทางโอกาสแก่ทุกคนที่จะพัฒนาความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ ของตนเพื่อจะทำได้ตนมีความเท่าเทียมกันในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เป็นต้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า

บุคคลหว่านเพาะพืชพันธุ์ใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น ผู้ทำดี ย่อมได้ผลดี ผู้ทำความชั่วย่อมได้ผลชั่ว แน่พื่อ ท่าน หว่านพืชลงไปแล้ว ท่านจักต้องเสวยผลของมัน^{๓๔}

บุคคลไม่เป็นคนด้อยเพราะชาติ ไม่เป็นพราหมณ์เพราะ ชาติ แต่เป็นคนด้อยเพราะกรรม เป็นพราหมณ์เพราะ กรรม^{๓๕}

ท่านอย่าถามถึงชาติ แต่จงถามถึงความประพุดเกิด ไฟ ย่อมเกิดได้จากไม้ บุคคลแม้เกิดในตระกูลต่ำ เป็นมุนี (ผู้รู้) มีความเพียร เป็นผู้รู้ทั่วถึงเหตุ ห้ามโทษเสียด้วยหิริ ความละอายฝึกตนด้วยสังขะ ประกอบด้วยการปราบปราม ถึงที่สุดแห่งเวท มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว...ผู้ นั้นชื่อว่า บุษาวะทักขิโนบุคคลโดยกาล^{๓๖}

พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธ ความต่ำต้อยหรือความสูง ศักดิ์ ด้วยการแบ่งชั้นวรรณะ แต่ทรงส่งเสริมให้ถือเอา คุณธรรมความดีงามในการประพุดิติ ปฏิบัติชอบ เป็น หลักการตัดสินความยิ่งใหญ่และสูงส่งของความเป็นมนุษย์ ดังจะเห็นได้จากพุทธพจน์ที่ว่า

ดูกรพราหมณ์ เราจะได้กล่าวว่าประเสริฐ เพราะความ เป็นผู้เกิดในตระกูลสูงก็มีได้ เราจะได้กล่าวว่าประเสริฐ เพราะความเป็นผู้มีวรรณะยิ่งก็หาไม่ได้ แต่จะได้กล่าวว่า เลวทรามเพราะความเป็นผู้เกิดในสกุลต่ำก็หาไม่ เราจะได้กล่าวว่าประเสริฐเพราะความเป็นผู้มีโภคะมากมายก็หาไม่ได้ แต่จะได้กล่าวว่าเลวทรามเพราะความเป็นผู้มีโภคะมากมายก็หาไม่ได้ ดูกรพราหมณ์ เพราะว่าบุคคลบางคนในโลกนี้แม้เกิดในสกุลสูง ก็ยังเป็นผู้ชอบฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพุดิผิดในกาม พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดคำเพ้อเจ้อ มักโลภ มีจิตพยาบาท เป็นมิฉะหาปฏิรูป^{๓๗}

ชาติและวรรณะเป็นของเปล่า ได้สดับมาว่า ศิลเท่านั้น ประเสริฐที่สุด บุคคลผู้ไม่ประกอบด้วยศีล ย่อมไม่ได้ ประโยชน์เพราะสุดะ^{๓๘}

กษัตริย์และแพศย์ผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ไม่อาศัยธรรม ชนทั้งสองละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเข้าถึงทุกคติ

กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร คนจัณฑาล และคน เทหยากเยื่อ ประพุดิในธรรมวินัยแล้วย่อมเป็นผู้เสมอกัน ในไตรทิพย์ (คือในเทวโลก หรือกล่าวตามหลักกรรม คนเหล่านี้ได้ชื่อว่ามีคุณธรรมของเทวดาเสมอกัน)

เวท ชาติ แม้พวกพ้อง ก็ไม่สามารถจะให้อิสริยยศ หรือ ความสุขในภพหน้าได้ ส่วนศีลของตนเองที่บริสุทธิ์ดีแล้ว ย่อมนำความสุขในภพหน้ามาให้ได้^{๓๙}

วรรณะทั้ง ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และสุทร ถ้ามีคุณธรรม แล้วก็ชื่อว่าเสมอกันโดยทรงเปรียบว่าถ้าจะ

น้ำไม่สาละ ไม่มะม่วง ไม่มะเดื่อที่แห้งมาเผาไฟ ผลคือ
เปลวไฟ สีของไฟ และแสงไฟที่เกิดขึ้นก็จะไม่ต่างอะไรกัน”

จากข้อความที่ยกมาพอเป็นสังเขปเหล่านี้ จะเห็น
ได้ว่า พุทธศาสนาให้สิทธิแก่ทุกคนเท่าเทียมกัน ในการที่
จะกระทำความดีและเป็นคนดี หรือกระทำความชั่วและ
เป็นคนชั่ว ไม่ทรงเลือกแบ่งบุคคลจากชาติ ชั้น วรรณะ
หรือใด ๆ ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน ในการกระทำตน
ให้ดีขึ้นหรือเลวลง เมื่ออยู่ในร่มบวรของพุทธศาสนา
เหมือนที่ทางประชาธิปไตยให้สิทธิแก่ทุกคนเสมอภาค
กันทางกฎหมายในการกระทำความต่าง ๆ ตามที่ตัวมีเสรี
ภาพทางประชาธิปไตย ให้สิทธิแก่ทุกคนในการที่จะก้าว
ขึ้นสู่ตำแหน่งสูง ๆ ทางหน้าที่การงาน โดยทำจากความสามารถ
ของตนเอง วัดคนโดยความสามารถแห่งการ
กระทำ ประวัติความเป็นมา สกฏ ชั้น วรรณะ ฐานะไม่
สำคัญ ความสำคัญอยู่ที่ผลของการกระทำ และประสิทธิภาพ
ในการทำงาน ตลอดจนความสามารถต่าง ๆ ซึ่ง
ค่านิยมอันนี้ของประชาธิปไตยและพุทธศาสนา เราจะ
เห็นได้ว่าสอดคล้องเข้ากันได้อย่างมากที่สุด ยกตัวอย่าง
เช่น นายริชาร์ด เอ็ม นิกสัน (Richard M.Nixon)
ประธานาธิบดีคนที่ ๓๗ ของสหรัฐอเมริกา โดยประวัติ
ความเป็นมาไม่น่าที่จะทำให้เขาได้เป็นถึงประธานาธิบดี
ของสหรัฐ เพราะเขาเป็นลูกชานา ยากจน แห่งหมู่บ้าน
ยอร์บา ลินดา (Yorba Linda) แคลิฟอร์เนีย ชีวิตวัย
เด็กของเขาเต็มไปด้วยความอดคดลำบาก เริ่มหาเงินช่วย
ครอบครัวเลี้ยงชีพโดยการเก็บถั่วตั้งแต่อายุได้ ๑๐ ขวบ
และต้องทำทุกอย่างเพื่อหาเงินเพิ่ม เลี้ยงชีวิต แต่ที่สุด
เพราะเขา ‘มีความสามารถ’ บางประการที่ทำให้คนอเมริกัน
ยอมรับและเลือกเขาขึ้นมา จึงเป็นเพราะความสามารถ
และการกระทำของตน ที่ทำให้เขาได้ไต่เต้าขึ้นมา จนเป็น
ถึงบุคคลอันดับหนึ่งของประเทศได้

เมื่อมาพิจารณาเทียบกับพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่า
พุทธศาสนาให้โอกาสให้สิทธิแก่ทุกคนเท่าเทียมกันในการจะ
เป็นคนดี ไม่ว่าจะเป็นไพร่ หรือ เจ้า จะเป็นคนยากจน
ชาวบ้าน พ่อค้าหรือพระราชา ทุกคนต่างก็มีโอกาส

เท่ากันที่จะเป็นคนดี หรือเลว แม้แต่โจร เช่น องคุลิมาล
ก็ยังมีโอกาสได้บรรลุมรรคตามพุทธศาสนา เมื่อรู้จักเข้าใจ
และกระทำในทางที่ถูกต้อง หรือจากตัวอย่างของ ‘พระ
อุบาลี’ ซึ่งเป็นพระอรหันต์ที่เชี่ยวชาญทางพระวินัยโดย
ในการประชุมสังคายนาครั้งแรกหลังจากที่พระพุทธเจ้า
ปรินิพพานแล้ว ท่านได้เป็นผู้นำทางพระวินัย ครั้น
เมื่อเรามาศึกษาจากประวัติของท่านจะพบว่าก่อนจะบวช
ในพุทธศาสนานั้น ท่านมีฐานะเป็นเพียงคนรับใช้ของ
สกุลศากยะ คือ เป็นพนักงานภูษามาลา แต่เมื่อท่าน
บวชก็ได้รับความเคารพตามลำดับที่บวชก่อนจากกษัตริย์
ในสกุลศากยะที่บวชทีหลัง และเมื่อท่านได้แสดงความสามารถ
ให้ปรากฏ ก็ได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะ
ทางพระวินัยเหนือกว่าภิกษุอื่น ๆ ที่มาจากสกุล ชั้น วรรณะ
ฐานะสูงส่งกว่า ดังนั้นจากตัวอย่างนี้จึงแสดงให้เห็นว่า
พุทธศาสนามีได้คำนึงแบ่งบุคคลเพราะชาติ ชั้น วรรณะ
หรือฐานะ หากแต่แบ่งบุคคลยกย่องบุคคลที่การกระทำ
นั้นคือ ถือว่าเพราะผลกรรมของบุคคลเท่านั้นที่ทำให้
บุคคลได้ดี หรือ เลว สุขหรือทุกข์ ด้วยตนเอง คือ
ทุกคนมีสิทธิที่จะกระทำเท่ากัน

ลักษณะที่ตรงกันของประชาธิปไตยและพุทธศาสนา
ที่เห็นได้ชัดอีกประการหนึ่งก็คือ สังคมประชาธิปไตย
เคารพในสิทธิของกันและกัน^{๑๑} ไม่ว่าจะเป็นคนมีฐานะ
ตำแหน่งสูง มียศฐาบรรดาศักดิ์ หรือจะเป็นคนยากไร้
ปราศจากชื่อเสียง สิทธินี้รวมไปถึงสิทธิในการดำรง
ชีวิตประจำวัน เช่น ในการขับรถ นั่งรถเมล์ รถไฟ ซื่อ
ตัวภาพยนตร์ หรืออะไรก็ตามที่มีคนมากกว่าหนึ่งคนใช้
บริการอย่างเดียวกัน คนที่มาก่อนย่อมได้รับสิทธิก่อน
ไม่ว่าต่อหน้า หรือลับหลังซึ่งตรงกับหลักพุทธศาสนา
ที่เคารพในหลักการ เหตุผล มากกว่าตัวบุคคล ให้สิทธิ
แก่ทุกคนเท่าเทียมกัน ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากในกรณี
เกี่ยวกับระเบียบพระสงฆ์ คือ สงฆ์ที่บวชก่อนย่อมจะมี
สิทธิที่จะได้รับความเคารพจากสงฆ์ที่บวชทีหลัง ไม่ว่า
สงฆ์ที่บวชทีหลังจะเป็นเจ้าชายผู้ดีมาจากไหน หรือพระ
สงฆ์ที่บวชก่อนจะเป็นกระยาจกเจ็บใจก็ตาม ทั้งนี้เพราะ

เมื่อเข้ามาอยู่ในพุทธศาสนา ทุกคนเท่ากัน และต้องให้ความเคารพกันตามลำดับของอาวุโสและการกระทำความสามารถที่แต่ละองค์มีไม่เลือกชั้นวรรณะเป็นต้น

ยิ่งไปกว่านั้น ทางพุทธศาสนานอกจากจะให้โอกาสแก่บุคคลต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกันในการที่จะแข่งขันทำตัวให้เป็นคนดี เหมือนในทางค่านิยมประชาธิปไตย พุทธศาสนายังจัดโอกาส ช่วยให้กับบุคคลตามระดับความสามารถของสติปัญญาอีกด้วย เช่น ในการเลือกแสดงธรรมตามความเหมาะสมแห่งสติปัญญาของบุคคล เพื่อให้แต่ละบุคคลสามารถพัฒนา สร้างปัญญาบารมีไปตามขอบข่ายแห่งสมรรถนะของตน มิได้ทอดทิ้งละเลยบุคคลใดบุคคลหนึ่งเลย ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นการให้ความเสมอภาคที่กว้างมากไปกว่าทางประชาธิปไตยเสียอีก ตัวอย่างของการจัดโอกาสนี้ เช่น ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเทศนาธรรมออกเป็นหลาย ๆ แบบ ง่ายบ้าง ยากบ้าง เป็นชาดกเรื่องราวเปรียบเทียบบ้าง^{๑๙} เป็นเฉพาะเนื้อหาธรรมะบ้าง^{๒๐} เป็นลำดับจากง่ายไปหายากบ้าง^{๒๑} เหล่านี้เป็นต้น เพื่อให้เหมาะสมกับจริตอัธยาศัยของแต่ละบุคคล คือให้โอกาสแก่บุคคลต่าง ๆ ที่จะเข้าถึงสัจธรรมความจริงในคำสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งจะเห็นได้ว่า เป็นการให้ความเสมอภาคที่กว้างมากไปกว่าทางประชาธิปไตยเสียอีก

พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้สิทธิและเสมอภาคแก่บุคคลอย่างแท้จริงทางประชาธิปไตยเป็นการให้สิทธิในแง่ที่บุคคลเลือกกระทำ เลือกสร้าง เลือกช่วยพัฒนาตัวเองเพื่อไปสู่ความสำเร็จในชีวิตหากแต่ทางพุทธศาสนา นอกจากให้สิทธิในการที่ทุกคนจะกระทำและพัฒนาตัวเองอย่างในทางประชาธิปไตย เพื่อไปสู่จุดหมายชีวิตที่ดีสู่การเป็นคนดี หรือได้รับกรรมดีแล้ว ทางพุทธศาสนายังช่วยจัดสิทธิตามสมรรถภาพของแต่ละคนให้อีกด้วย คือเป็นทั้งแง่สิทธิที่ปัจเจกชน พึงทำให้เกิดขึ้นเองและแง่สิทธิที่ทางศาสนา จัดทำให้มีขึ้น แต่ทางประชาธิปไตยเป็นเพียงสิทธิในแง่ความเสมอภาคในโอกาส คือ ให้ทุกคนมีโอกาสเท่ากันที่จะพัฒนาความรู้ ความสามารถ ประสพการณ์ พรสวรรค์ของตน ให้เจริญไปสู่ความ

สำเร็จได้ตามแต่ที่ตนพอใจ ทำให้ตนมีความเท่าเทียมกันทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เป็นต้น คือเป็นหลักแบบ 'เอกภาพในความแตกต่าง' (Unity in Diversity) ทั้งนี้เพราะแนวคิดประชาธิปไตย มีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อแบบเสรีนิยมที่รักในเสรีภาพส่วนบุคคลเคารพในสิทธิ ในทรัพย์สินส่วนบุคคล บทบาทและอำนาจของรัฐจึงต้องมีอยู่อย่างจำกัด รัฐควรเปิดโอกาสให้เอกชนทำกิจการ และดำเนินชีวิตในด้านต่าง ๆ เอง รัฐจะเข้าแทรกแซงในวิถีชีวิตและการจัดระเบียบสังคมต่อเมื่อกิจการนั้น ๆ เอกชนไม่สามารถทำได้เอง หรือเพื่อจะก่อให้เกิดประโยชน์สุขมากขึ้นเท่านั้น ซึ่งนัยนี้ อาจเทียบ กับที่พุทธศาสนาให้เสรีภาพในการคิด การตัดสินใจด้วยตัวเอง จะไม่เข้าสอดแทรกเกี่ยวข้อง หากจะเกี่ยวข้อง ก็เป็นเชิงให้คำแนะนำ แม้คำสอนของพระพุทธเจ้าก็ทรงเป็นแบบชี้แนะ ให้ปฏิบัติเองมากกว่าจะเป็นคำสั่งบังคับ คือ ถ้าใครอยากรู้ว่าจริง เพียงไหน อย่างไร ต้องลองปฏิบัติเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า 'ท่านทั้งหลายพึงทำความเพียรเครื่องยังกิเลสให้เร่าร้อน พระตถาคตทั้งหลายเป็นแต่เพียงผู้บอกชนทั้งหลาย'^{๒๒} ถ้าเห็นว่าไม่สำเร็จมีดมน จึงจะเข้าช่วยขัดเกลา สั่งสอน ชี้แนะทางที่ถูกควรให้เหมือนการที่รัฐจะเข้ามาจัดระเบียบ หากทว่าตัวการกระทำให้บรรลุผลนั้นต้องเป็นตัวของตัวเอง ลักษณะนี้ อาจเปรียบเทียบกับบุคคล ๔ เหล่า ที่พระพุทธองค์ทรงเทียบกับ ดอกบัว^{๒๓} คือ ทรงเล็งเห็นว่า บุคคล ๓ เหล่าแรกนั้น หากชี้แนะ จัดระเบียบความคิดให้ก็จะเกิดประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมได้ พระพุทธองค์จึงทรงสละแรงกาย แรงใจ เพื่อพยายามส่องทางชี้แนะแก่บุคคลเหล่านั้นเป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ทางประชาธิปไตยแม้จะให้สิทธิและเสรีภาพแก่ทุกคนในการสร้างตนอย่างเต็มที่ หากแต่ต้องเป็นสิทธิภายในขอบเขตแห่งกฎหมาย คือ จะไปล่วงละเมิดในสิทธิของคนอื่นไม่ได้ ทุกคนต่างต้องเคารพในสิทธิของกันและกัน รู้จักหน้าที่และขอบข่ายแห่งสิทธิของแต่ละบุคคล ซึ่งมโนคติ (concept) นี้ตรงกับทาง

พุทธศาสนา ดังมีคำสอนอยู่ในสังคัลลสูตร ที่มณิกาย ปาฏิกวรรค พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสเรื่องทิศหก อันหมายถึงบุคคลหกประเภท ซึ่งเราควรให้ความเคารพในสิทธิของบุคคลทั้งหกนี้ตามควรแห่งฐานะของเขาซึ่งมีเท่ากันตามควรแห่งสิทธิและหน้าที่ ที่เราพึงมี พึงเป็น

ดูกรคนหบดีบุตร ก็อริยสาวกเป็นผู้ปกปิดทิศหกอย่างไร ท่านพึงทราบทิศหกเหล่านี้ คือ พึงทราบมารดา บิดา ว่าเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์ เป็นทิศเบื้องขวา บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรและอำมาตย์เป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสกรรมกรเป็นทิศเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน คุฤทลทินสกุลผู้สามารถควรนอบน้อมทิศเหล่านี้^๕

นอกจากนั้นในปรัชญาประชาธิปไตย รัฐจะต้องให้ความคุ้มครองในการกระทำต่าง ๆ ให้สิทธิในการเลือกถิ่นที่อยู่ ภูมิสำเนา ให้ความคุ้มครองแก่ผู้ถูกกล่าวหาว่ากระทำผิด เช่น ห้ามการตรวจค้นและจับกุมโดยปราศจากหลักฐานและเหตุผลการประกันสิทธิบางประการ เช่น การตัดสินใจคดี ต้องเป็นไปตามครรลองของกฎหมายและหลักนิติธรรม ซึ่งลักษณะการข้อนี้ของประชาธิปไตย อาจเทียบได้กับหลักการปฏิบัติของพุทธศาสนาในเรื่องที่เกี่ยวกับวินัยสงฆ์คือในการตัดสินใจโทษพระที่ผิดวินัยนั้น ต้องดูจากกฎหลักที่บัญญัติไว้ให้ความยุติธรรมแก่พระแก่จำเลยไม่ได้ตัดสินตามอำเภอใจ เพราะอาจเป็นเจตนา กลั่นแกล้งได้ เช่น กรณีจับพระสิกข์ ต้องพิจารณาจากกฎที่บัญญัติไว้ให้ถูกต้องมิใช่ให้มีการเรียกร้องเรียนให้สึกก็จับสึกได้ เหล่านี้เป็นต้น นั่นคือ ทางพุทธศาสนา ถือ 'ธรรม' เป็นหลักในการปกครองมากกว่าตัวบุคคลหรือสิ่งอื่นใดเหมือนดังที่ปรัชญาประชาธิปไตยถือ 'กฎหมาย' เป็นหลักของการปกครอง

ในประเด็นต่อมาเกี่ยวกับเสรีภาพ ควรจะพิจารณาว่าเสรีภาพเป็นคำที่มีความหมายได้สองนัย คือ

๑) นัยภาคปฏิเสธ (negative sense) หมายถึง 'การปราศจากข้อบังคับ' เป็นแบบ 'เสรีภาพจาก' (freedom from) คือ เราอิสระถ้าไม่มีใครบังคับให้เราทำอะไรที่ขัดกับเจตจำนงของเราเป็นความอิสระที่เราสามารถ

กระทำ โดยไม่มีการบังคับหรือออกคำสั่งโดยบุคคลอื่น นั่นคือ 'การได้ไปสู่จุดหมายที่ดีของตัวเองด้วยวิถีทางของตัวเอง' ซึ่งนัยนี้ นักปรัชญาผู้หนึ่ง คือ จอห์น สจวร์ต มิลล์ (John Stuart Mill)^๖ มีความเห็นว่าเสรีภาพในนัยนี้เป็นสิ่งจำเป็นมาก ทั้งนี้เพราะมิลล์เชื่อว่า ถ้าไม่ปล่อยให้มนุษย์ได้ยุ่งเกี่ยวและกระทำด้วยของเขาตามวิถีทางของตัวเองแล้ว อารยธรรมจะไม่ก้าวหน้า ความเป็นจริงจะไม่สามารถเปิดเผยขึ้นมาได้ จะทำให้ไม่มีความคิดริเริ่ม หรืออัจฉริยะทางจิตใจ หรือความกล้าหาญที่ถูกต้องจะเกิดขึ้นไม่ได้ ดังนั้นการให้เสรีภาพทางความคิดจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นมากต่อแนวปรัชญาประชาธิปไตย ซึ่งลักษณะนี้ อาจเทียบได้กับคำสอนในกาลามสูตร ที่พระพุทธองค์ทรงสอนไม่ให้เชื่อตามๆ กันมา หากให้เชื่อต่อเมื่อได้ประจักษ์เข้าใจ ด้วยตนเอง และจากตนเองที่จะพบความจริงและสิ่งที่ดีที่สุดได้

๒) นัยภาคปฏิฐาน (positive sense) หมายถึงการมี 'อิสระที่จะทำ' (freedom to) คือ มีอิสระที่จะทำสิ่งต่างๆ ที่เราสามารถทำได้ ถ้าเราเลือกที่จะทำ แม้กระนั้นในนัยนี้ อิสระภาพก็ยังต้องมีขอบเขตจำกัด ในส่วนที่เราสามารถจะกระทำได้ มิใช่มีอิสระภาพโดยไม่เลือกไม่จำกัด

อย่างไรก็ตาม ไม่มีใครที่จะมีอิสระสมบูรณ์โดยสิ้นเชิงจาก ๒ นัยของอิสระภาพนี้ ระดับของอิสรภาพและลักษณะของอิสรภาพนั้นแตกต่างกันไปในระหว่างแต่ละบุคคล และในแต่ละสถานที่ มีข้อจำกัดเสมอในอิสรภาพ ในการกระทำของบุคคลอื่น ในสภาพแวดล้อม หรือ แม้แต่ในสภาพบางอย่างในตัวของเราเอง เช่น ความปรารถนาที่ไม่อาจยับยั้งได้ อาจเป็นตัวจำกัดอิสรภาพของเรา หากทว่าอิสรภาพของเราไม่ได้ถูกจำกัดโดย 'ความเป็นสาเหตุสากล' (Universal Causality) คือการกระทำของเรานั้นมีสาเหตุ หากแต่สาเหตุนี้มาจาก 'การตัดสินใจ' ของตัวเราเอง แต่การตัดสินใจของเรา ก็มีได้เป็นแต่เพียง เงื่อนไขที่เพียงพอเท่านั้น (sufficient condition) หากยังต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยความพร้อม

ทางด้านอื่น ๆ อีกด้วย เช่น ด้านสภาพแวดล้อมต่าง ๆ แขนงเราต้องอยู่ในสภาพใช้การได้ การกระทำนั้น ต้องอยู่ในวิสัยของสมรรถภาพของเราที่จะกระทำได้ เหล่านี้เป็นต้น นั่นคือลัทธิเหตุนิยม (Determinism) มิได้ขัดกับปัญหาเรื่องเสรีภาพของมนุษย์ เพราะแม้ลัทธิเหตุนิยมจะเป็นลัทธิของความเชื่อในความเป็นสาเหตุที่เป็นสากล เชื่อว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นต้องมี 'สาเหตุ' แต่ในแง่ของการกระทำก็เชื่อว่า การกระทำของเราถูกกำหนดโดยตัวเรา เพราะฉะนั้นแก่นี้ลัทธิเหตุนิยมจึงเข้าได้กับความเป็นอิสระของมนุษย์^{๒๖} เพราะว่าลักษณะนี้เมื่อการตัดสินใจของเรา ก่อให้เกิดการกระทำที่เท่ากับตัวของเรา มีอิสรภาพเต็มที่ หากแต่เราไม่ได้มีอิสระในทุก ๆ การกระทำ หรือทุก ๆ แนวโน้มที่จะกระทำ เรามีอิสระในขอบเขตจำกัด และแต่ละคนก็มีไม่เท่ากัน บางคนมาก บางคนน้อย ขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละบุคคลที่จะพัฒนาสมรรถภาพนี้ให้ปรากฏออกมาสำเร็จหรือไม่สำเร็จ

นั่นคือ บางครั้งอิสรภาพของเราถูกจำกัดจากการตัดสินใจของตัวเองโดยขึ้นกับเงื่อนไขปัจจัยความพร้อมอื่น ๆ ลักษณะของอิสรภาพในแง่ของประชาธิปไตยจึงเท่ากับตัวเราเป็นกฎของตัวเองซึ่งตรงกับที่พุทธศาสนาได้สอนไว้ และตัวเราจะเป็นผู้จำกัดอิสรภาพของตัวเองได้ดี ถูกต้อง เหมาะสมตามกาล ถ้าเราได้ศึกษารัศมีคำสั่งสอน ปฏิบัติตามให้ถูกต้อง เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี คือ รู้จักสิ่งไหนควรจำกัด หรือไม่ควรจำกัด รู้จักที่จะระงับกิเลส ตัณหา ความทะยานอยากอันไม่จำเป็นเสียได้ และมีเหตุผลควบคุมตนเองได้ พุทธศาสนาได้พยายามสอนให้สมรรถภาพที่ดีในตัวเราได้ปรากฏออกมาเป็นจริง คือ สอนให้เรารู้จักเอาชนะกิเลส ตัณหา ของตัวเอง ทำตัวให้อิสระจากปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ให้มีอิสระมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งปัจเจกบุคคลจะทำสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับความตั้งใจและความพยายามบากบั่น เข้าใจในวิถีทางที่ถูกต้อง ซึ่งตรง

กับทางปรัชญาประชาธิปไตยที่มองมนุษย์ว่ามีอิสรภาพมากน้อยต่างกัน ขึ้นอยู่กับการพัฒนาสมรรถภาพของปัจเจกบุคคลว่า กระทำได้สำเร็จมากน้อยแค่ไหน เพียงใด คือ ในปรัชญาประชาธิปไตยที่ดีได้นั้น ประชาชนต้องมีการบังคับต่อความอยากปรารถนาของตัวเอง และพยายามชนะความปรารถนาของตัวเอง โดยการพยายามควบคุมจัดระเบียบให้ตัวเอง (self-discipline) เปลี่ยนอุปนิสัยหลักของตัวเอง และโดยการใช้อำนาจเจตจำนง (will-power) ของตนเองเหล่านี้เป็นต้น

เสรีภavnัยปฏิฐาน

เมื่อกลับมาพิจารณาถึงเสรีภาพในนัยปฏิฐานอีกครั้งว่า จำต้องอาศัยปัจจัยสำคัญอย่างไรบ้าง เราจะพบว่า นัยของเสรีภาพแง่บวกนี้ หมายถึงส่วนความปรารถนาของมนุษย์ที่จะได้เป็น 'นายของตัวเอง' ต้องการให้ชีวิตและการตัดสินใจต่าง ๆ นั้น เป็นของตัวเอง ไม่ได้ขึ้นอยู่กับแรงภายนอกใด ๆ ต้องการให้ตัวเองเป็นเครื่องมือของตัวเอง มิได้เป็นเครื่องมือของเจตจำนง (will) ของผู้ใด ต้องการที่จะเป็นผู้ตัดสินใจการกระทำ (subject) ไม่ใช่เป็นเพียงผู้รับผลการกระทำ (object) ต้องการที่จะให้เรากระทำสิ่งใดโดยได้รับแรงจูงใจจากเหตุผลจากจุดประสงค์ที่ตัวของเราเองเป็นผู้ตระหนักรู้ มิใช่มาจากสาเหตุภายนอกที่มากกระตุ้นเราให้กระทำ ต้องการเป็นผู้บังคับทิศทางของการกระทำของตัวเอง (self-directed) รู้ความต้องการและจุดหมายของตัวเอง กำหนดตัวเองได้ มิใช่ถูกกำหนดการกระทำจากธรรมชาติภายนอก หรือจากบุคคลอื่นราวกับว่าเราเป็นเพียงสิ่งของชิ้นหนึ่งหรือสัตว์อะไรสักตัวหนึ่ง หรือ เป็นทาสที่ไม่สามารถจะเล่นบทบาทของมนุษย์ที่มีจุดหมายและนโยบายของตัวเอง และสิ่งทั้งหมดเหล่านี้ที่แสดงให้เห็นว่า ตัวคนเรานั้นเป็นสัตว์ที่มีเหตุผล และนี่เป็นสิ่งที่นักคิดคนหนึ่งคือ เบอริลิน (Berlin)^{๒๗} ถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์เราแตกต่างจากสิ่งอื่น ๆ ที่เหลือในโลก

เราจะรู้สึกอิสระตราบเท่าที่เรารู้ตัวว่าเราเป็นสิ่งที่คิดได้ มีเจตจำนงได้เป็นสิ่งที่มีความสามารถ (active being) มีความรับผิดชอบต่อการเลือกของตัวเอง และสามารถที่จะอธิบายสิ่งที่ตัวเองเลือกให้เข้ากับอุดมคติและจุดประสงค์ของตนได้ อย่างไรก็ตาม มโนคติของอิสรภาพในนัยปฏิฐานนี้ นำไปสู่เรื่องของความเป็นส่วนตัว (privacy) และเรื่องขอบข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลว่าเป็นเหมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่อาจล่วงละเมิดต่อกันได้ นัยของอิสรภาพ "ที่จะ" กระทำสิ่งต่างๆ นี้ ถือว่า รัฐบาลไม่มีอำนาจมาบังคับปัจเจกบุคคลโดยไม่จำเป็น ความหมายแก่นี้คือ ความต้องการเป็นนายของตัวเอง เป็นเอกราชในตัวเอง (autocracy) หรือ ปกครองตนเอง ให้ชีวิตและการตัดสินใจต่างๆ เป็นของตัวเอง ไม่ใช่มาจากอิทธิพลภายนอก

นัยของเสรีภาพแห่งปฏิฐานของปรัชญาประชาธิปไตยนี้ อาจเทียบได้กับคำสอนของพุทธศาสนาที่สอนให้คนเป็นนายในตัวเอง ใช้เหตุผลและสติปัญญาในการคิด ทำ และตัดสินใจด้วยตัวเอง มิให้เชื่ออะไรเพราะได้รับการบอกเล่า ซึ่งเท่ากับทำตัวเองเป็นวัตถุ (object) เป็นเพียงตัวรองรับ (passive) แต่ให้เลือกและตัดสินใจทำทุกอย่างจากตัวเอง จากการคิด พิจารณา ตัดสินใจของตนเอง ซึ่งเท่ากับทำตนให้เป็นนายในตัวเอง (subject) เป็นผู้กระทำ (active being) เป็นต้น นั่นคือแก่นนี้เท่ากับถือว่า ปัจเจกบุคคลเป็นไท เป็นอิสระในตัวเอง มีเสรีภาพในตัวเอง ไม่ให้ตกเป็นทาสของสิ่งแวดล้อม กิเลส ตัณหา ความทะยานอยาก หรือจากตัวอย่างเปรียบเทียบกับบุคคลอื่น ให้เป็นผู้มีอุเบกขา^{๒๔} ไม่หวั่นไหวเพราะคำสรรเสริญและนิินทา หากให้พิจารณาและตัดสินใจอย่างตามความเป็นจริง อย่าให้ตัวของเรา การกระทำของเรา ถูกกำหนดจากสิ่งเร้าภายนอก ซึ่งอาจตีความได้ว่า ทำให้เป็นคนมีขันติ อุดทน อุดกลั่น ต่อสิ่งเย้ายวน ไร่ใจต่างๆ และให้ใช้สติปัญญา เหตุผลในการโน้มใจตัวเองให้เกิดการกระทำใด ๆ ก็ตาม ซึ่งคำสอนแก่นี้ของพุทธศาสนาเป็นการสอนเน้นให้พัฒนาจากตัวแต่ละบุคคลออกไป

ให้เป็นแบบการตระหนักด้วยตัวของตัวเอง (self-realization) จึงนับว่าดีกว่า และจะเป็นการสนับสนุน ทัศนะของอิสรภาพในนัยปฏิฐานของประชาธิปไตยได้เป็นอย่างดี เพราะว่าทุกการกระทำจะเกิดจากตัวเราออกไป เราจะตัดสินใจอะไรก็ด้วยตัวของเราเอง แม้อาจได้ข้อมูล ข้อเท็จจริง จากที่อื่นก็ตาม ซึ่งถ้าหากกระทำได้ตามหลักการคำสอนของพุทธศาสนาเช่นนี้เท่ากับเราได้มีอิสรภาพในนัยปฏิฐานของปรัชญาประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

อนึ่ง คำว่าเสรีภาพในทางประชาธิปไตยนั้น ยังอาจจะกระทำกันได้ลำบากเสรีภาพในการกระทำของแต่ละคนที่มีกิสอยู่ (ปัจเจก) ย่อมเป็นเสรีภาพที่อยู่ภายใต้กิส ตัณหา เป็นเสรีภาพที่ตามใจตนเองซึ่งอาจเป็นพิษเป็นภัย เป็นการกำเริบสิทธิต่อกันและกันได้ หากแต่ทางพุทธศาสนานั้น เสรีภาพแห่งหนึ่งที่ทุกคนมีได้เท่ากัน และต่างไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อกัน ในการที่จะแสวงหามาซึ่งเสรีภาพนี้ คือ เราทุกคนมีเสรีเต็มที่ที่จะไปสู่พระนิพพาน เป็นเสรีภาพที่ต้องพยายามอยู่เหนือกิเลสและเหนือใจของตนเอง คือ ทางประชาธิปไตยอาจกล่าวได้ว่าเป็นเสรีภาพทางการกระทำและความคิด หากแต่ทางพุทธศาสนาเป็นเสรีภาพทางใจมากกว่า

สมมติฐานของเสรีภาพในปรัชญาประชาธิปไตย

ลักษณะสำคัญของปรัชญาประชาธิปไตยที่เชื่อในความเป็นอิสระและเสรีภาพของมนุษย์นั้นเนื่องมาจากศรัทธาในความสามารถและสติปัญญาของมนุษย์ เชื่อว่ามนุษย์สามารถใช้เหตุผลในการเลือกตัดสินใจ ตกลงใจ ซึ่งหมายถึงว่า คนเราต้องผูกพันรับผิดชอบในสิ่งที่ตนได้กระทำลงไปแล้ว การที่ปรัชญาประชาธิปไตย ใช้วิธีการหาข้อเท็จจริงโดยถือหลักการวิทยาศาสตร์ทำให้เกิดความสนับสนุนให้ทุกฝ่ายเกี่ยวข้องกับปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ให้มีการเสนอข้อเท็จจริง เหตุผล และความเห็นส่วนตัวอย่างเต็มที่ก่อนที่จะมีการร่วมกันตัดสินใจตกลงใจในปัญหานั้น ๆ และจากหลักการนี้ทำให้เกิดความคิดสนับสนุนเสรีภาพทางด้านต่างๆ เช่น เสรีภาพในการ

เลือกใช้ชีวิตเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางการเมือง การพิมพ์โฆษณา การประชุม การรวมกลุ่มจัดตั้งเป็นสมาคม ฯลฯ ทั้งนี้เพราะการแสดงความคิดเห็นเป็นสิ่งจำเป็น มีประโยชน์ เพิ่มพูนความรู้ ช่วยให้ค้นพบสัจธรรม และขจัดความผิดพลาดได้ ดังเช่นที่ ฌ็อง-ฌัก รูสโซ (Rousseau) นักปรัชญาประชาธิปไตยคนหนึ่งมีความเห็นว่า เสรีภาพนั้นเป็นธาตุแท้ของความเป็นคน รูสโซเขียนไว้ในหนังสือ 'สัญญาประชาคม'^{๒๔} ว่า

การสละละทิ้งเสรีภาพเท่ากับเป็นการสละละทิ้งความเป็นคน เท่ากับการยอมเสียสิทธิมนุษยชน และแม้แต่หน้าที่ของเรา...การสละละทิ้งเช่นนี้ เป็นการขัดต่อธรรมชาติของมนุษย์...การที่นำเอาเสรีภาพทั้งหลายออกไปจากเจตจำนงของคนก็เท่ากับการนำเอาศีลธรรมไปจากการกระทำของคนนั่นเอง

นอกจากนี้ ยังมีนักคิดเกี่ยวกับเรื่องเสรีภาพ และความมีเหตุผลของมนุษย์อีกผู้หนึ่ง คือ จอห์น สจ๊วต มิลล์ (๑๘๐๖-๑๘๗๓) ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับอิสรภาพของมนุษย์ไว้ในหนังสือ 'เสรีภาพ' (On Liberty)^{๒๕} มิลล์ เห็นว่า รัฐไม่มีสิทธิเข้าไปแทรกแซงชีวิตส่วนตัวของบุคคล และแม้มีสิทธิเข้าไปแทรกแซงในกิจกรรมทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลได้ ก็ต้องมีเงื่อนไขคือต้องถือหลักอรรถประโยชน์ (Utility)^{๒๖} คือ หลักที่ให้ความสุขมากที่สุด ต่อคนจำนวนมากที่สุด เพราะฉะนั้นถ้าเราจะเห็นได้ว่า ความคิดมิลล์มาจากรากฐานความเชื่อที่ว่า คนทุกคนรู้จักเหตุผล รู้จักว่าอะไรดี ไม่ดี เป็นผลประโยชน์ของตัวเอง หรือทำให้ตนมีความสุขมากที่สุด จะเห็นได้ว่าแนวคิดพื้นฐานประชาธิปไตย เช่นของมิลล์นี้ให้ความเชื่อมั่นในสติปัญญาของมนุษย์ที่จะรู้จักใช้เหตุผลประกอบการตัดสินใจด้วยตนเองอย่างมาก

อนึ่ง มิลล์สนับสนุนเสรีภาพทางความคิด และการถกเถียงแสดงความคิดเห็นมาก ได้เขียนไว้ในหนังสือ 'เสรีภาพ' ว่า

ถ้าคนทั้งหมดยกเว้นคน ๆ เดียว มีความเห็นอย่างเดียวกัน แต่คนเพียงคนเดียวมีความคิดเห็นแตกต่างออกไป คนทั้งหมดก็ไม่มีสิทธิที่จะอ้างไม่ให้คน ๆ นั้นไม่ออกความเห็น เช่นเดียวกันกับในกรณีของคน ๆ เดียวมีอำนาจมากที่ไม่อาจอ้างสิทธิที่จะไม่ให้ผู้อื่นออกความเห็นได้^{๒๗}

มิลล์ ให้ทัศนะว่า ทุกคนมีสิทธิแสดงความคิดเห็นของตนโดยเสรีและควรแสดงด้วยเพราะถ้าผิดจะได้เข้าใจได้ ถูกจะได้เป็นประโยชน์ แก่สิ่งที่ผิดมาสู่ความจริงได้ การที่เราจะไปปฏิเสธไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่นนั้น ก็เท่ากับ เราคิดว่าความคิดเห็นของบุคคลอื่นผิด และเท่ากับไปสมมติว่าความคิดของตนนั้นเป็นความคิดที่แน่นอนสมบูรณ์ที่สุด หากแต่ความเป็นจริงนั้น ความคิดเห็นในแต่ละยุคแต่ละสมัยก็มักจะเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ ความคิดที่เป็นที่ยอมรับในปัจจุบันอาจถูกปฏิเสธในอนาคต เหมือนที่ความคิดที่ยอมรับกันในอดีตได้ถูกปฏิเสธแล้วในปัจจุบันในระบอบประชาธิปไตย ตามทัศนะของมิลล์ รัฐบาลไม่ควรจะยึด ยึดความคิดใดไว้กับราษฎร นอกจากจะแน่ใจจริง ๆ ว่าเป็นความคิดที่ถูกต้อง เพราะเป็นหน้าที่ของรัฐบาลและราษฎรเองที่จะคิด และกระทำให้ได้มาซึ่งความคิดที่ถูกต้อง^{๒๘} ซึ่งในประเด็นนี้ เราจะเห็นได้ว่า ความคิดของมิลล์ ออกจะแตกต่างไปบ้างจากความคิดของล๊อค ทั้งนี้ เพราะล๊อคนั้น เชื่อในความเป็นอิสระเสรีภาพของมนุษย์มาแต่โดยธรรมชาติ เชื่อว่ามนุษย์มีเหตุผลสติปัญญา ที่จะคัดเลือก สิ่งดีมีประโยชน์ให้กับตนเองได้ และถือเป็นสิทธิทางธรรมชาติที่บุคคลพึงต้องคิด เลือก กระทำด้วยตัวของบุคคลเอง จึงไม่ยอมรับในทัศนะความคิดที่จะให้รัฐบาลเป็นผู้กำหนดหรือบัญญัติความคิดให้กับราษฎร แม้จะพิจารณาอย่างรอบคอบว่าเป็นความคิดที่ถูกต้อง ดังเช่นที่มิลล์ยอมรับก็ตาม ดังนั้นเราจึงเห็นได้ว่า แม้ทั้งสองจะเป็นนักปรัชญาประชาธิปไตยแม้ทั้งสองจะเน้นในความเป็นอิสระเสรีภาพ แต่ทว่าในรายละเอียดปลีกย่อยแล้ว ต่างก็ยังมีข้อแตกต่างกันออกไป ซึ่งการที่จะเลือกยอมรับ ปฏิบัติ

ตามแบบของใครนั้น ผู้เขียนคิดว่าขึ้นอยู่กับวิจารณ์ญาณ สภาพแวดล้อมและสถานการณ์ของประเทศ ผู้นำ และ บุคคลในแต่ละประเทศที่จะนำความคิดเหล่านี้ไปปรับปรุง . ชาติตามความเหมาะสม

เจฟเฟอร์สัน (Jefferson)^{๓๔} เป็นนักคิดอีกผู้หนึ่ง ที่เชื่อว่าในระบอบประชาธิปไตย ควรให้มีเสรีภาพในการ จิต การพูด เพราะจากการที่มีความคิดแตกต่างกันมาก ภายหลังหลากนั้นที่สุดจะทำให้ได้ความคิดที่บริสุทธิ์ และสมบูรณ์ยิ่งขึ้น แม้ว่าจะดูวุ่นวายสับสนบ้าง ในระยะ เรกๆ ก็ตาม เจฟเฟอร์สันเชื่อว่าการให้มนุษย์มีอิสระ จ้านจิตใจและการพิมพ์สื่อสารต่างๆ จะทำให้ทุกคนมี ความพร้อมที่จะเสียสละตัวเองเพื่อผู้อื่น ตราบเท่าที่เรา ามารถคิดอย่างอิสระ สามารถจะทำและพูดดังที่เราคิด ได้ เมื่อนั้นสภาพของมนุษย์จะมีแต่รุดหน้าไปในทางที่ดี ิ่งขึ้น แต่ถ้าจำกัดอิสรเสรีภาพเหล่านั้นเสีย มนุษย์จะมี แต่เสื่อมถอยหรือ หยุดความก้าวหน้า เพราะเมื่อมีการ ใดอย่างอิสระก็มีการถกเถียงที่อิสระ เมื่อมีการถกเถียงที่ ิสรจะช่วยให้เราสามารถได้ความคิดที่ถูกต้องที่สุดสามารถ ัดความคิดที่ผิดๆ หรือที่อยู่ดิรรมออกไปจากสังคมได้ ำให้สังคมพ้นจากความตึงเครียดและกดดัน

นั่นคือ เสรีภาพทางความคิดจะให้อุณหภูมิต้องได้ต้องมี ิ่งช่วย คือ ต้องเปิดให้มีการถกเถียงกันได้ เพราะโดย การถกเถียงนี้เองที่ทำให้ความคิดหรือการปฏิบัติที่ผิดๆ ด้ค่อยๆ แก่ไขมาสู่ความจริง และความถูกต้องมากขึ้น ึ่งนั้นจึงถือได้ว่า กฎแห่งสำคัญประการหนึ่งของปรัชญา ิระชาธิปไตยก็คือ 'ความโน้มเอียงที่จะมีการถกเถียงกันได้ ละความสามารถในการถกเถียง' จากการถกเถียงทำให้ ักปัญญา ความฉลาดซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่อาจจะหาได้โดยวิธี ื่นๆ ในปรัชญาประชาธิปไตยเราจึงต้องฝึกให้ตัวเรา ้นต่อการฟังความคิดเห็นของผู้อื่น แม้ในแง่คิดค่าน ั้วเราหรือความคิดเห็นของเรา ควรเปิดโอกาสให้ผู้อื่น ักแสดงความคิดเห็น เพราะไม่มีวิธีใดที่เราจะเข้าใจ ื่องราวต่างๆ ได้ทั้งหมด ถ้ามิใช่จากการที่รับฟังความ ิดเห็นหรือมองจากแง่มุมต่างๆ ของบรรดาบุคคลที่

แตกต่างกันออกไป ดังนั้นในปรัชญาประชาธิปไตยจึง เปิดให้มีการอภิปราย ถกเถียงปัญหาในประเด็นต่างๆ เช่น การอภิปรายถกเถียงกันในสภาระหว่างผู้แทน ราษฎรด้วยกันเอง ตลอดถึงผู้แทนราษฎรกับรัฐบาลหรือ มาในระดับการเปิดอภิปรายขบคิดถกปัญหากันระหว่าง บุคคลต่อบุคคล สื่อมวลชนอะไรต่างๆ จากการที่มี การถกเถียง อภิปรายกันได้เช่นนี้ เท่ากับว่าทางประชา- ธิปไตยนั้นคำนึงในความคิดเห็นของปัจเจกบุคคลเป็น สำคัญ คือ เคารพในความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เชื่อว่า ความคิดเห็นของปัจเจกบุคคลมีค่าและมีประโยชน์ต่อ ประเทศชาติได้ ทั้งนี้เพราะมติที่ถือกันแต่ต้นแล้วว่า ทุกคนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย ทุกคนมีส่วนมีเสียง ในการปกครอง และเมื่อความคิดเห็นส่วนใหญ่ไม่ตรงกัน เพราะเป็นไปไม่ได้ที่ทุกคนจะมีความคิดเห็นพ้องต้องกัน ในทุกกรณี ยิ่งมากบุคคล การตกลงตัดสินใจอะไรก็ยิ่ง ทำได้ยากลำบากขึ้น ในกรณีเช่นนี้ทางปรัชญาประชา ธิปไตยจึงให้มีการลงประชามติ ทั้งนี้เพราะดังที่กล่าว แล้วว่าปรัชญาประชาธิปไตยวางรากฐานอยู่บนความเชื่อ ที่ว่าคนธรรมดาทั่วๆ ไปก็มี ปัญญา ความฉลาด สามารถ อยู่นิดตัว และเชื่อว่าคนพวกนี้ที่รู้ถึงความต้องการของ พวกเขากันเองว่าต้องการอะไร เท่าไหน เพียงใด ดังนั้น จึงเชื่อว่าการถกเถียงกันจะก่อให้เกิดเสรีทางความคิด ให้เราสามารถคัดเลือกความคิดที่ดีที่สุด ถูกต้องที่สุด ทำให้รัฐบาลและผู้บริหารประเทศได้แก่ถูกจุดในความ ต้องการของประชาชนอย่างแท้จริงซึ่งเมื่อกลับมาพิจารณา ในทางพุทธศาสนา เราจะพบได้ถึงลักษณะเท่าที่เหล่านี้ พุทธศาสนาให้เสรีภาพแก่พุทธศาสนิกชนทั้งในด้านการคิด ความเชื่อ การแสดงเหตุผล การเสนอข้อคิดต่างๆ พุทธ ศาสนาสอนมิให้บุคคลเชื่อใครง่าย ๆ แม้แต่คำบอกเล่า ของศาสดา คือ อาจารย์ผู้สอนต่างๆ มิได้สอนให้ทุกคน ต้องเดินตาม เชื่อตามที่ได้การบอกเล่า หากแต่ต้องการ ให้ชี้เหตุผลขบคิดของตัวเอง การจะกระทำตาม ปฏิบัติ ตาม ให้เป็นจากการคิดตัดสินใจ และใช้วิจารณ์ญาณ ของตัวเอง นอกจากนี้ยังให้เสรีภาพแก่ทุกคนที่จะโต้แย้ง ชักถาม มิได้สนับสนุนให้ต้องยอมรับต่อสิ่งที่ตนมิได้เห็น

ด้วยหากแต่พุทธศาสนาสันนิษฐานให้มีเสรีภาพทางการคิด (โยนิโสมนสิการ) และเลือกแบบแผนที่ดีด้วยตนเอง (ธัมมวิชัย) ดังที่ปรากฏคำสอนของพระพุทธเจ้าใน 'กาลามสูตร' หรือ 'เกสปุตตสูตร'^{๓๕} พระองค์ได้ทรงตรัสไว้ว่า

ดูก่อนกาลามชนทั้งหลาย ก็ควรแล้วที่ท่านทั้งหลายจะเคลือบแคลงสงสัย มาเกิดท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา อย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำสืบๆ กันมา อย่าได้ยึดถือโดยคตินาว่า ได้ยินอย่างนี้ อย่าได้ยึดถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ยึดถือโดยเดาเอาเอง อย่าได้ยึดถือโดยคาดคะเน อย่าได้ยึดถือโดยตรึกตามอาการ อย่าได้ยึดถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับทฤษฎีของตน อย่าได้ยึดถือโดยเชื่อว่ามีผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ยึดถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ดีเที่ยง ธรรมเหล่านี้ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละธรรมเหล่านั้นเสีย

อนึ่ง การที่ปรัชญาประชาธิปไตยเปิดโอกาสให้หนังสือพิมพ์ สื่อมวลชน ผู้แทนราษฎร ประชาชน ได้มีโอกาสเปิดอภิปรายวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลและนโยบายของรัฐบาลได้นั้น โดยมีข้อแม้เพียงว่าต้องเป็นการดีเพื่อก่อ มีใช้เพื่อทำลาย ก็เหมือนกับที่ทางพุทธศาสนาได้บัญญัติอนุญาตไว้ดังมีปรากฏอยู่ในปาวารณสูตร สังยุตตนิกายสคคาถวรรค^{๓๖} มีกล่าวไว้ว่าในวันปาวารณาคือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ บุปผาราม ซึ่งนางวิสาขาถวายใกล้กรุงสาวัตถี มีพระอรหันตสาวกประมาณ ๕๐๐ รูป ร่วมประชุมอยู่ด้วยตามประเพณีทางพระวินัย เมื่อถึงวันปาวารณาก็มีทุกรูปที่นั่นประชุมในพิธีกรรมจะต้องกล่าววาทาอนุญาตให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนได้ โดยถือว่าการว่ากล่าวตักเตือนกันนั้นเป็นทางทำให้เกิดความเจริญ และขณะที่ประชุมอยู่นั้นกลางแจ้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงปาวารณาคืออนุญาตให้ภิกษุทั้งหลาย ทักท้วงการกระทำทางกายและทางวาจาของพระพุทธองค์ได้

จากตัวอย่างนี้ เราจะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงให้สิทธิเสรีภาพ เสมอภาค กับทุกบุคคลในการแสดงความคิดเห็นได้ ถ้าเป็นการแสดงความคิดเห็นในทางที่ดีงามเจริญยิ่งขึ้น ให้สิทธิในการวิพากษ์วิจารณ์ แสดงความคิดเห็น และการปฏิบัติระหว่างบุคคลต่อบุคคล และแม้แต่ต่อตัวพระองค์เองก็ได้ทรงละเว้น

นอกจากนี้ การที่ปรัชญาประชาธิปไตยให้เสรีภาพทางความคิดเป็นสาระสำคัญ และให้รายอมรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่นที่ต่างจากของตน โดยใช้การตัดสินใจด้วยเหตุผลของตัวเรานั้น อาจเทียบได้กับที่พุทธศาสนาสอนไว้ว่า การตัดสินใจสุดท้ายนั้นต้องเป็นจากตัวเรา จากการใช้เหตุผลของเรา ไม่ใช่จากการได้รับแรงกระตุ้น (affect) จากภายนอก สาเหตุภายนอกเป็นเพียงข้อมูล (data) ที่จะให้เราตัดสินใจและแน่วแน่ถ้าเราพิจารณาให้ดีจะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาได้พยายามสอนเน้นให้คนละกิเลส ชำระจิตใจให้สะอาด บริสุทธิ์ พัฒนาจากภายในออกไป เพราะฉะนั้นถ้าได้รวมเข้ากับการใช้เหตุผลที่ดี ความคิดและทุกอย่างที่ออกมาจากจิตใจเช่นนี้จะเป็นความคิดที่ 'บริสุทธิ์' มากกว่าความคิดที่เป็นแบบประชาธิปไตยล้วนๆ ที่อาศัยแต่เพียงการคิดตามหลักเหตุผล ไม่ได้รวมแง่ศีลธรรมทางจิตใจ (morality) ใดๆ เข้าไปด้วย

ข้อจำกัดของเสรีภาพ

มนุษย์เป็นสัตว์การเมือง ดังนั้นคำว่าอิสรภาพและเสรีภาพ จึงเป็นคำที่เราใช้แสดงนัยในการสัมพันธ์ติดต่อระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ แต่อิสรภาพที่มนุษย์สามารถประสบนั้น อาจพบได้ในความผูกพันทางสังคม คือ ในสังคมที่เราได้กระทำสัญญาต่อกันขึ้นเท่านั้น มนุษย์จึงสามารถจะล้มรสของเสรีภาพและอิสรภาพได้ ยิ่งกว่านั้นมนุษย์แต่ละคนจะล้มรสเสรีภาพและอิสรภาพได้เต็มที่ต่อเมื่อแต่ละบุคคลมีความรับผิดชอบในตัวเอง ความรับผิดชอบส่วนบุคคลนี้ ไม่อาจจะได้มาหรือทำให้เกิดขึ้นได้โดยการบังคับด้วยอำนาจเงินทองหรือโดยโครงสร้าง

ของกฎหมาย สังคม หรืออะไร หากแต่ได้มาโดยการปฏิบัติ โดยการตระหนัก ยอมรับของปัจเจกบุคคลเองมากกว่า ซึ่งนัยนี้ เราจะเห็นได้ว่าหลักการพุทธศาสนาจะช่วยให้การพัฒนาความรับผิดชอบส่วนบุคคลนี้ได้ดีกว่าและได้ผลมากกว่า ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาสอนเน้นให้มีการตระหนักเข้าใจ ปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นการพัฒนาจากภายใน (จิตใจ) ออกไปสู่ภายนอก คือ สังคม ประเทศชาติ โลก เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในแง่ของประชาธิปไตย แม้จะเป็นความจริงที่ว่า "วิญญาณแห่งเสรีภาพ จะแสดงออกถึงการปรับปรุงให้ดีขึ้น" หรือแสดงความก้าวหน้าของประเพณี วัฒนธรรมหรือสิ่งต่างๆ หากแต่ถ้าก็ไม่ใช่เช่นนั้นเสมอไป เพราะบางครั้งการปล่อยหรือให้เสรีภาพมากเกินไป อาจให้ผลเป็นตรงกันข้ามได้ ดังนั้นอิสรภาพต้องมีการจำกัด เพราะถ้าไม่มีการจำกัดแล้ว จะก่อให้เกิดความยุ่งยากสับสนในสังคมทำให้ความต้องการของคนกลุ่มน้อย สียงข้างน้อยไม่อาจจะบรรลุผลได้ หรือมิฉะนั้นเสรีภาพของคนอ่อนแออาจจะถูกกดขี่โดยคนแข็งแรงกว่าได้ นั่นคือ อิสรภาพตามธรรมชาติจะทำให้เกิดการก้าวร้าว ก้าวรุกรานของกันและกันอย่างไม่มีการขอบเขตจำกัด เพราะกิจกรรมและวัตถุประสงค์ของแต่ละบุคคลนั้นไม่ได้เจตคัลลึงกันหมด และเพราะแต่ละบุคคลมักจะประเมินคุณค่าในจุดหมายต่างๆ ของตนไว้สูง เช่นว่าจะต้องได้ ับความยุติธรรม ความสุข ความมั่นคง หรือความเสมอภาค และพร้อมกันนั้นก็มักจะกดคุณค่าต่างๆ ในความสนใจของบุคคลอื่น หรือแม้แต่อิสรภาพของบุคคลอื่นให้ ร้อยลง เพราะฉะนั้นถ้าภาวะการณ์เป็นเช่นนี้ เราจะไม่ ามารถสร้างความร่วมมือ หรือการอยู่ร่วมกันในสังคม ได้อย่างสงบสุข จึงจำต้องให้มีการจำกัดขอบเขตของ การกระทำอย่างอิสระ" ไว้ด้วยกฎหมาย แต่ก็ควรที่จะ ให้มีการกำหนดขอบเขตที่แน่นอนของความอิสระส่วน บุคคลไว้ด้วย เพราะถ้าความอิสระส่วนนี้ของปัจเจก บุคคลไม่ได้รับการอนุญาตให้กระทำแล้ว เจตจำนงของ ใจเจกบุคคลจะพบว่าตัวของตัวเองนั้นมีแนวทางที่แคบ

เกินไปต่อการพัฒนาให้สมรรถภาพทางธรรมชาติของเขา ได้พัฒนาก้าวไปสู่จุดหมายต่างๆ ซึ่งถือเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ดีงาม และศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นขอบเขตจำกัดนี้ควรที่จะให้ อยู่กึ่งกลางระหว่างชีวิตส่วนตัว และอำนาจหน้าที่ใน ทางส่วนรวม เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องพึ่งพาอาศัย เกื้อกูลกัน ไม่มีใครที่จะมีชีวิตส่วนตัวเต็มที่ โดยที่ไม่ ไปเกี่ยวข้องกับชีวิตของบุคคลอื่น ดังคำกล่าวที่ว่า "เสรี- ภาพของปลาใหญ่ คือ ความตายของปลาเล็ก"^{๓๗}

นั่นคือเสรีภาพของบุคคลหนึ่ง เป็นความจำกัดหรือ ปิบังคับของอีกบุคคลหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้อง ให้มีการประนีประนอมทางการปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นลอร์ด (Locke) อัดัม สมิธ (Adam Smith) มิลล์ (Mill)^{๓๘} ต่างก็ถือว่าทางที่จะรักษาความก้าวหน้าหรือสมดุลใน สังคม คือต้องพยายามรักษาขอบข่ายของชีวิตส่วนตัวให้ มีกว้างไว้พอสมควรขอบข่ายนี้รัฐหรือผู้มีอำนาจหน้าที่ใด ๆ ไม่อาจจะเข้าไปก้าวก่ายได้ ส่วน ฮอบส์ (Hobbes)^{๓๙} นักคิดหัวเก่า และพวกถอยหลังเข้าคลอง (reactionary thinkers) ต่างก็เห็นตรงกันข้ามว่า วิธีทางที่จะป้องกัน ไม่ให้มนุษย์ทำลายล้างซึ่งกันและกัน หรือวิธีทางที่จะ ป้องกันไม่ให้ชีวิตสังคมกลายเป็นชีวิตของสัตว์ป่าดุร้าย ป่าเถื่อน ก็คือว่า ต้องมีการป้องกัน และให้มีการเพิ่ม การบังคับควบคุมในส่วนกลางให้มากขึ้น และลดเสรีภาพ ของปัจเจกชนให้น้อยลง หากแต่ทั้งสองฝ่ายก็มีทัศนะที่ พ้องกันว่า ในบางส่วน บางลักษณะของความมีอยู่ของ มนุษย์ก็จำเป็นที่จะต้องให้เป็นอิสระจากการบังคับ ควบคุมของสังคม ถ้าต้องการได้ชื่อว่าเป็นประชาธิปไตย

อย่างไรก็ตามอิสรภาพของปัจเจกบุคคลนั้นมิอาจ จะมีได้อย่างไร้ขอบเขตจำกัด ต้องมีการจำกัดบ้างใน บางลักษณะ นั่นคือ ต้องมีการประนีประนอมกันให้ออก มาในรูปที่เหมาะสมไม่มากนักไปในแต่ละฝ่าย เพราะ ฉะนั้นแง่ที่เราจึงเห็นได้ว่าคำสอนในเรื่องมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลางของพุทธศาสนานั้นเข้าได้เป็นอย่างดี กับเรื่องนี้ หรืออาจพิจารณาเทียบได้กับคำสอนของพุทธ

ศาสนา ในแง่ที่แม้จะให้เสรีภาพในการตัดสินใจ กระทำสิ่งต่างๆ หากแต่ก็มีขอบเขตจำกัดเช่นกัน เช่น มี วินัย ข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ อันถือเป็นกฎเป็นหลักที่จะ จำกัดเสรีภาพของบุคคล เป็นต้น

อิสรภาพส่วนบุคคลที่รัฐจำเป็นต้องสงวนรักษาไว้นี้ หมายถึง อำนาจของปัจเจกบุคคลที่จะให้ได้อาหารที่ พอเพียง ที่พักอาศัยและเสื้อผ้าเพื่อให้ตัวเขามีสุขภาพ ที่ดีและให้ได้รับความรู้มาบำรุงสมองให้อยู่ในสภาวะที่พ้น จากความเพ้อฝันของตัวเอง หรืออาจจำกัดความให้สั้น ได้ว่า อิสรภาพส่วนบุคคลนี้หมายถึง การได้มี โอกาสที่จะพัฒนาสมรรถภาพของตัวเอง และสามารถ ทำให้ตัวเองได้รับในสิ่งที่ตนปรารถนา ในแง่นี้เป็นนิยาม ของคำอิสรภาพในแง่สัมพัทธ์ (relative term) เพราะ เฉพาะคนรวยเท่านั้นที่จะสามารถบริโภคได้ในสิ่งที่พวกเขาปรารถนาไม่ว่าจะเป็นแง่บริการหรือความสะดวกสบาย และมีอิสรภาพจากการที่จะยับยั้งหลีกเลี่ยงต่อการงาน ส่วนตัวของบุคคลอื่นที่อาจจะเข้ามาขวางอยู่ในวิถีทาง ของเขา เพราะฉะนั้นในแง่นี้ คนจนมีอิสรภาพในวง จำกัดมาก เช่น สำหรับคนที่หาเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง จากค่าจ้างอิสรภาพของพวกเขาไม่ได้หมายถึงอะไรพิเศษ นอกเหนือไปจากอิสรภาพที่จะดำเนินชีวิตไปตามวิถี ของความอดอยาก ดังนั้น ความไม่เสมอภาคในรายรับ นำมาสู่ความไม่เสมอภาคในอิสรภาพของปัจเจกบุคคล และนี่เป็นความไม่เสมอภาคในอิสรภาพของปัจเจกบุคคล ที่เห็นเด่นชัดที่สุดคือระหว่างคนรวยและคนจน ดังนั้น เราอาจพิจารณาได้ว่า ความยุติธรรมจริงๆ ในสังคม ประชาธิปไตยนั้นไม่มีแม้ว่าจะมีความยุติธรรมทางกฎหมาย หากแต่ในความเป็นจริงไม่มีความยุติธรรมเมื่อไม่มีความ ยุติธรรม ความเสมอภาคจริงๆ จึงไม่มี นั่นคือ ความ เสมอภาคจริงๆ ทางโลกไม่มี มีแต่ความเสมอภาคที่ระบุ เป็นตัวอักษรในกฎหมาย ดังนั้นหากจะให้มีความเสมอ ภาครจริงๆ เกิดขึ้นได้ ต้องมาจากตัวบุคคลแต่ละคน ถ้า บุคคลมีจิตใจดี รักความยุติธรรม ไม่เห็นแก่สินจ้างรางวัล พัฒนาจิตใจให้ถึงที่สุด เห็นในสิ่งดีงาม ถูกต้อง เมื่อนั้น

ความยุติธรรมจริงๆ อาจมีได้ และความเสมอภาคอาจ เกิดขึ้นได้จริงๆ ในทางปฏิบัติ และลักษณะการเช่นนี้มิได้ โดยทาง 'ธรรมาธิปไตย' คือจะเห็นได้ว่า ถ้าหลักการ พุทธศาสนาเป็นที่เข้าใจถูกต้อง และปฏิบัติตามได้อย่าง แท้จริง ความยุติธรรมจะมีได้ในตัวบุคคล และจาก ตัวบุคคลจะแผ่ขยายไปสู่ความยุติธรรมในสังคม ประเทศ ชาติต่อไป

อย่างไรก็ตาม แม้สิทธิและเสรีภาพจะเป็นลักษณะที่ สำคัญประการหนึ่งของปรัชญาประชาธิปไตย หากทว่า มิใช่ความจำเป็นเบื้องต้นสุดสำหรับทุกคน ดังเช่นที่ เอบเบนสไตน์ (Ebenstein) และนักวิจารณ์ชาวรัสเซีย คือ เบลินสกี (Belinsky) ต่างก็เชื่อว่า เสรีภาพมิได้เป็น เพียงจุดหมายอย่างเดียวที่มนุษย์ต้องการ หากทว่า การ ให้สิทธิทางการเมือง หรือการไม่เข้าไปสอดแทรกยุ่งเกี่ยว ของรัฐต่อบุคคลผู้ซึ่งได้รับการศึกษา ไม่ได้รับการอบรม มาอย่างพอเพียง หรือบุคคลที่บกพร่องทางจิตใจ ฯลฯ กลับยิ่งทำให้สภาพของเขาเหล่านั้นยิ่งลำบากมากขึ้น เพราะบุคคลเหล่านั้นต้องการความช่วยเหลือทางการเงิน แพทย์ การศึกษา ก่อนที่จะสามารถเข้าใจและใช้ประโยชน์ จากการที่ได้เพิ่มอิสรภาพ เพราะฉะนั้นสิ่งแรกที่ต้อง คำนึงคือ 'สถานการณ์' เหมือนที่นักเขียนหัวรุนแรง คนหนึ่งในศตวรรษที่ ๑๙ ของรัสเซียได้ประกาศออกมาว่า 'อิสรภาพของปัจเจกบุคคลนั้น ไม่ได้เป็นความต้องการ ขั้นแรกของทุกคนเสมอไป' หรือที่มีผู้กล่าวว่า 'เสรี ภาพของอาจารย์ในอ็อกซฟอร์ด แตกต่างจากเสรีภาพ ของชาวนาอียิปต์' คือชาวนาอียิปต์นั้น 'ต้องการ' เสื้อผ้า ยารักษาโรคก่อนมากกว่าจะต้องการเสรีภาพส่วนบุคคล หากทว่าเสรีภาพอย่างน้อยที่สุดที่เขาต้องการในวันนี้ กับเสรีภาพอย่างมากที่สุดที่เขาต้องการในวันพรุ่งนี้นั้น เป็นเสรีภาพชนิดเดียวกันกับที่ ศาสตราจารย์นักคิดป็น หรือเศรษฐีทั้งหลายต้องการ นั่นคือว่า ต้องการปัจจัย ความพร้อมทางด้านต่างๆ ก่อน เช่น ความพร้อม ของสถานการณ์สภาพแวดล้อมทั้งด้านวัตถุและตัวบุคคล 'คุณภาพ' ของบุคคลเป็นสิ่งสำคัญต่อการตัดสินใจ

กระทำสิ่งต่าง ๆ จะอาศัยแต่ปริมาณอย่างเดียวไม่พอ เพราะปริมาณคนหมู่มากที่ขาดคุณภาพอาจทำการตัดสินใจผิดพลาดหรือตกเป็นเครื่องมือของกลุ่มบุคคลได้กลายเป็นฝูงชนที่ขาดระเบียบ เหตุผล (mob) ฉะนั้นคุณภาพของบุคคลจึงเป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงอย่างมากในเรื่องของอิสรภาพนี้ เพื่อให้เป็นการใช้อิสรภาพที่ถูกต้องเหมาะสมกับกาลสถานที่ ดังนั้นจึงเท่ากับว่าเสรีภาพต้องมีการจำกัด มิใช่จะมีได้โดยไม่ต้องคำนึงถึงสิ่งใด ๆ

อนึ่ง เมื่อกลับมาพิจารณาในทางพุทธศาสนา เราจะพบว่าพุทธศาสนาแบ่งเสรีภาพออกเป็นได้ ๒ ลักษณะ คือ เสรีภาพทางด้านโลกุตระอันถือเป็นเสรีภาพที่มนุษย์ทุกคนพึงมีได้เท่ากัน เป็นเสรีภาพทางใจ นั่นคือทุกคนมีเสรีภาพเท่ากันที่จะไปสู่พระนิพพาน เป็นเสรีภาพที่เปิดกว้างสำหรับทุกคน ทุกคนไม่ว่าจะเป็นใคร เพศ วัย ฐานะ วรรณะใด ต่างมีสิทธิเท่ากันที่จะเลือกกระทำและนำตนไปสู่วิถีแห่งพระนิพพาน ในหนทางแห่งเสรีภาพที่จะไปสู่จุดหมายอันประเสริฐของชีวิตนี้จะมีก็แต่เพียงกิเลส ตัณหา ที่จะเป็นตัวขวางกั้น เหนี่ยวรั้งจิตใจ ทำให้เราตกเป็นทาสของสิ่งเหล่านี้ แทนที่จะเป็นไท และมีเสรีภาพเต็มที่ ดังนั้นจึงอาจจะกล่าวกลับในอีกนัยหนึ่งได้ว่า ตัวการจำกัดเสรีภาพในลักษณะนี้ของพุทธศาสนาก็คือ กิเลส ตัณหาทั้งหลาย แม้ว่าในความเป็นจริงนั้นจะเป็นการจำกัดในลักษณะที่ตัวของเราเป็นผู้ 'ยอมจำนน' เองก็ตาม

ส่วนเสรีภาพในอีกนัยหนึ่งของพุทธศาสนาอันถือเป็นเสรีภาพในแง่ทางโลก ได้แก่ เสรีภาพ 'ที่จะเลือก' กระทำสิ่งต่าง ๆ ในนัยนี้พุทธศาสนาให้เสรีภาพแก่บุคคลทุกอย่างเต็มที่ ที่จะเลือกกระทำ และตัดสินใจในวิถีทางที่ตนเห็นว่าเหมาะสม ถูกควร พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้เสรีภาพแก่ทุกคนเท่าเทียมกันในการที่จะกระทำตัวของตัวให้ดีขึ้นหรือเลวลงที่จะพาตัวไปสู่ความสุขหรือ ความทุกข์ นอกจากให้เสรีภาพในการเลือกกระทำอย่างเต็มที่แล้ว พุทธศาสนายังให้เสรีภาพในการคิด การพูดแก่ทุกคน ทุกคนมีสิทธิจะคิด จะเชื่อหรือไม่เชื่อ

ตามการพิจารณาตัดสินใจของตนเอง ไม่จำเป็นต้องเชื่อตามคำสอนของศาสนาหรือจากสิ่งใด ๆ ดังเช่นจะเห็นตัวอย่างจากพุทธพจน์ในกาลามสูตร หรือจะเป็นในแง่เสรีภาพในการพูด พุทธศาสนาก็ถือเป็นศาสนาที่ให้เสรีภาพทางการพูดอย่างเต็มที่ ให้สิทธิในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยมีข้อแม้เพียงต้องเป็นการกระทำจากเจตนาจริงใจและบริสุทธิ์ เพื่อแก้ในสิ่งที่ผิดให้มาถูก โดยมีได้มีข้อยกเว้นแม้ตัวพระพุทธรูป เช่น จากตัวอย่าง การทรงอนุญาตในวันพารวณา ให้ภิกษุสงฆ์ทุกรูปพูดวิจารณ์การกระทำของพระองค์ได้หากเห็นมีสิ่งมิชอบมิควร เป็นต้น จากสิ่งเหล่านี้ เราจึงเห็นได้ว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้เสรีภาพแก่ทุกคนทั้งในด้านการพูด การทำ และความคิด เหมือนดังเช่นที่ปรัชญาประชาธิปไตยถือการให้เสรีภาพแก่บุคคลในรัฐเป็นปัจจัยสำคัญ

อย่างไรก็ตาม แม้พุทธศาสนาจะให้เสรีภาพแก่บุคคลทุกรูปทุกนามอย่างกว้างขวางและเท่าเทียมกัน แต่มิใช่จะเป็นการให้อย่างปราศจากขอบเขตจำกัด เช่น พุทธศาสนาให้เสรีภาพทางการพูด ถกเถียง วิพากษ์วิจารณ์ได้ หากทว่าต้องเป็นไปในลักษณะ ดีเพื่อก่อ คือ ต้องเป็นการพูดวิพากษ์วิจารณ์ในทางก่อให้เกิดสิ่งถูกต้องดีงาม พูดถึงในทางที่มีเหตุผล ในทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์ มิใช่เป็นการแย้งด่าทอนิติเตียนโดยปราศจากเหตุผล หรือเพื่อกล่าวโทษป้ายร้ายใคร เช่นเดียวกับในแง่ของเสรีภาพทางการคิด พุทธศาสนาให้เสรีภาพที่จะคิด หากทว่าต้องเป็นการคิดในขอบเขตของความถูกต้องดีงาม มีเหตุผล มิใช่เป็นการคิดเพ้อฝัน ไร้สาระ หรือในแง่ของการกระทำ พุทธศาสนาแม้จะให้เสรีภาพแก่ฆราวาสและภิกษุทุกรูปในการเลือกกระทำสิ่งต่าง ๆ ได้ หากทว่าก็มี การวางข้อบังคับ ธรรม และวินัยข้อปฏิบัติต่าง ๆ ไว้เป็นขอบเขตจำกัดที่จะให้บุคคลได้ยับยั้งและควบคุมพฤติกรรมของตนให้อยู่ในแนวทางที่เหมาะสมถูกควรรวมทั้งยอมรับในกฎเกณฑ์ จารีตของสังคมที่บุคคลพึงต้องปฏิบัติตาม ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เหตุผล ความถูกต้อง ธรรม และข้อวัตรวินัยเหล่านี้ คือ สิ่งจำกัดเสรีภาพของบุคคล

ในทางพุทธศาสนา เช่นเดียวกับในทางปรัชญาประชาธิปไตยที่แม้จะให้เสรีภาพแก่ทุกคนอย่างเต็มที่ หากทว่าก็เป็นเสรีภาพที่ต้องอยู่ภายในขอบเขตของ 'กฎหมาย'

อย่างไรก็ตาม แม้การให้เสรีภาพของปรัชญาประชาธิปไตยและพุทธศาสนามีลักษณะพ้องกันในนัยที่ว่าเน้นให้ความสำคัญกับเสรีภาพ หากแต่ขณะเดียวกันต่างก็มีข้อจำกัดของเสรีภาพที่ต้องอยู่ในกรอบของกฎหมายและธรรมชาติของความถูกต้องเหมือนกัน แต่ประเด็นที่ต่างกันอันควรสังเกตคือ ความจำกัดของเสรีภาพในทางปรัชญาประชาธิปไตยนั้นเป็นความจำกัดที่เด็ดขาดบุคคลจะฝ่าฝืนมิได้ การฝ่าฝืน หมายถึงความผิดที่จะต้องได้รับการลงโทษหนักเบาตามสมควรแก่กรณีที่มีกำหนดไว้ในตัวบทกฎหมาย หากทว่าในทางพุทธศาสนานั้น แม้มีข้อจำกัดเสรีภาพของบุคคลไว้ เช่น ระบุเป็นข้อวัตรปฏิบัติ เป็นธรรมวินัยต่างๆ นั้น แต่ข้อจำกัดเหล่านี้ขึ้นอยู่กับกรณียุติของปัจเจกบุคคลและปัจเจกสงฆ์ที่จะยอมปฏิบัติตามหรือไม่ นั่นคือ โดยหลักการแล้ว พุทธศาสนามีการวางข้อจำกัดต่อการให้เสรีภาพเพื่อให้อยู่ในแนวทางที่เหมาะสมสมควร แต่ในทางการปฏิบัตินั้นขึ้นอยู่กับตัวบุคคล หากบุคคลไม่ยอมรับการลงโทษทางวินัยและข้อธรรม พุทธศาสนาก็ไม่มีวิธีการลงโทษรุนแรงใดๆ ที่จะกระทำต่อบุคคลผู้นั้นได้ ดังนั้นผู้เขียนจึงเห็นว่าเป็นนัยที่แตกต่างกันไปบ้างจากของปรัชญาประชาธิปไตยที่นอกเหนือจากจะระบุเป็นข้อจำกัดในทางลายลักษณ์อักษรแล้ว ยังมีมาตรการเด็ดขาดในทางการปฏิบัติที่จะลงโทษและกระทำอย่างจริงจังได้

อนึ่ง นอกจากมโนคติทางปรัชญาประชาธิปไตยจะมีการให้เสรีภาพเป็นองค์ประกอบสำคัญแล้ว สิ่งจำเป็นที่ต้องควบคู่ไปกับเสรีภาพของประชาชนก็คือ 'ความรับผิดชอบ' (responsibility) เพราะหากปัจเจกบุคคลมีแต่เรียกร้องหาเสรีภาพโดยปราศจากความรับผิดชอบต่อตนเองต่อการกระทำของตนเองและต่อสิ่งที่ตนได้เรียกร้องแล้ว สังคมจะมีแต่ความวุ่นวาย สับสน ปราศจากความสงบสุข และอาจเป็นชนวนก่อให้เกิดจุดบดพร่องอันเป็น

แฉงใจดีต่อฝ่ายที่มีความคิดเห็นและทัศนะการเมืองที่ตรงข้ามกับประชาธิปไตยอันเป็นเหตุให้เกิดความสั่นคลอนและขาดเสถียรภาพทางการเมืองได้ ปัจจัยสำคัญในปรัชญาประชาธิปไตยจึงอยู่ที่บุคคลแต่ละคนจะต้องมีความรับผิดชอบต่อตนเอง ต่อบุคคลอื่น ต่อสังคม ประเทศชาติ รู้จักยอมรับผิดชอบ และมองความผิดของตนเอง พิจารณาตนเองก่อนที่จะกล่าวหาหรือมองจับผิดบุคคลอื่น ในประเด็นนี้เราจะเห็นได้ว่าเป็นมโนคติที่จำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะสร้างให้บุคคลในระบอบประชาธิปไตยได้ตระหนัก คือ อาจกล่าวได้ว่าเป็นมโนคติที่แฝงอยู่ในปรัชญาประชาธิปไตย เมื่อเราหันมาพิจารณาทางพุทธศาสนา เราจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงเน้นและสอนในเรื่องนี้ไว้อย่างแจ่มชัด คือ ทรงสอนให้บุคคลยอมรับผิดชอบ มีความรับผิดชอบต่อในการกระทำของตน หมั่นพิจารณาตรวจสอบการกระทำของตนเอง มองตนเองด้วยสายตา 'เดียวกับ' ที่มองบุคคลอื่น อย่าเหลือเมื่อยอดคิดให้กับตนเอง ดังพุทธพจน์ ที่ว่า จงเตือนตนด้วยตนเอง^{๕๖} การใจหยาบด้วยตนนี้นับว่าเป็นสิ่งสำคัญมากต่อแนวปรัชญาประชาธิปไตย หรือต่อการที่เราจะเป็นนักการบริหาร นักการปกครองที่ดี เพราะหากเราไม่ยอมรับผิดในตัวเอง ในสิ่งที่เรากระทำ เราจะไม่อาจจะได้รับความไว้วางใจหรือไม่สมควรที่จะกล่าวโทษหาความผิดบุคคลอื่นได้ หากตัวเราไม่บริสุทธิ์ เราจะหาความบริสุทธิ์จากบุคคลอื่นได้อย่างไร หากตัวของเราไม่ทำตัวให้เป็นตัวอย่างที่ดีแล้ว เราจะสั่งให้บุคคลอื่น ให้ประชาชนในปกครองของเราทำตัวที่ดีได้อย่างไร พุทธศาสนาจึงสอนให้แก้ที่ตนเองก่อน ดังพุทธพจน์ที่ทรงตรัสไว้ในธัมมบท สุตตันตปิฎก ว่าบุคคลพึงยังตนนั้นแหละให้ตั้งอยู่ในคุณอันสมควรเสียก่อน (พึงพรา้งสอนผู้อื่นในภายหลัง)^{๕๗}

จากทั้งหมดข้างต้นนี้ คงจะทำให้เห็นถึงลักษณะที่เหมือนกัน ต่างกันและส่งเสริมกันและกันระหว่างปรัชญาประชาธิปไตยและพุทธศาสนาในเรื่องที่เกี่ยวกับความจำกัดของเสรีภาพ และความรับผิดชอบต่อที่จำต้องควบคู่ไปกับเสรีภาพ

การอ้างอิง

๑. สุต. ที. ปา. ๑๑/๕๑-๗๑/๘๗.
๒. ดุราลัยเถียนใน สุตีพ ปุณฺณนาฎา, *op.cit.*, หน้า ๑๒๘-๑๒๙.
๓. Abraham Lincoln, "The Meaning of Equality," in *Modern Political Thought*, ed. by William Ebenstien (New York : Holt, Rinehart and Winston, c 1960), p. 245.
๔. Thomas Jefferson, "Declaration of Independence," in *Modern Political Thought*, ed. by William Ebenstien (New York : Holt, Rinehart and Winston, c 1960), p.136.
๕. ความแตกต่างทางเศรษฐกิจ-ความแตกต่างทางอิสรภาพส่วนบุคคลความไม่เสมอภาคทางกฎหมาย คือ ไม่ยุติธรรม
๖. John Locke, "Two Treatises of Government," in *Great Political Thinkers*, ed. by William Ebenstein (New York : Holt, Rinehart and Winston, 1972), pp. 389-391.
๗. วิ. มหา. ๒/๑/๑-๒, ๒/๑๑๗/๑๔๙-๑๕๐.
๘. สุต. อัง. ปญฺจก. ๒๒/๕๗/๗๒.
๙. เมตตดา กรุณา มุทิตา อุเบกขา.
๑๐. สุต. จุ. จุ. ๒๕/๑๑๕/๑๓๐.
๑๑. สุต. ส. สคาถ. ๑๕/๙๐๓/๓๑๖-๑๗.
๑๒. สุต. จุ. จุ. ๒๕/๓๐๖/๓๒๒.
๑๓. สุต. ส. สคาถ. ๑๕/๖๖๐/๒๓๔.
๑๔. สุต. ม. ม. ๑๓/๖๖๔/๔๙๙-๕๐๐.
๑๕. สุต. อัง. ปญฺจก. ๒๑/๗๕๙/๑๗๑.
๑๖. สุต. อัง. ปญฺจก. ๒๑/๗๕๙/๑๗๑.
๑๗. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พุทธานุพุทธประวัติ* (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๙๔), หน้า ๑๒๙-๑๓๐.
๑๘. ผู้เขียนมุ่งเน้นถึงลักษณะแก่นแท้ของประชาธิปไตย มีได้หมายถึงประชาธิปไตยแต่เพียงในนาม หรือรูปแบบ
๑๙. ดังปรากฏในพระสูตร-พระสูตรตันตปิฎก
๒๐. ดังปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก
๒๑. ที่เรียกว่า "อนุปปพปฏิปทา"
๒๒. สุต. จุ. จุ. ๒๕/๓๐/๔๓.
๒๓. ดุราลัยเถียนในเรื่องดอกบัวสี่เหล่า

๒๔. สุต. ที. ปา. ๑๑/๑๙๘/๑๖๙.
๒๕. J.S. Mill, *On Liberty* (England : Peguin Books, 1974), p. 70.
๒๖. John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis* (Englewood cliffs, New Jersey : Prentice-Hall, 1967), pp. 328-335.
๒๗. Isaiah Berlin, "Two Concepts of Liberty," in *Modern Political Thought*, ed. by William Ebenstein (New York : Rinehart & Company, 1974), pp. 182-183.
๒๘. อนึ่ง ต้องเข้าใจว่า การยอมรับ วางเฉย เข้าใจ ทางพุทธศาสนานั้น มิได้ทำให้คนเป็นคนเฉื่อยชาหรือไร้การขวนขวาย เข้าชามเย็นชาม หากทว่าจะทำให้เราเป็นคนที่มีพละกำลังที่พอเหมาะที่จะหาจะมีได้ตามวิถีทางที่ถูกต้อง สุจริต ปราศจากความโลภ ทะเยอทะยานเกินตัว เกินความสามารถต่าง ๆ ทำให้เราอยู่ทางสายกลาง แทนที่จะเหินห่างสุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่ง
๒๙. Jean Jacques Rousseau, "The Social Contract," in *Modern Political Thought*, ed. by William Ebenstein (New York : Rinehart & Company, 1954), p. 149.
๓๐. Mill, *op.cit.*, p. 59.
๓๑. ดูเพิ่มเติมใน วิทยุ วิศทเวทย์, *op. cit.*, pp. 89-102.
๓๒. J.S. Mill, "On Liberty," in *Modern Political Thought*, ed. by William Ebenstein (New York : Rinehart & Company, c. 1954), p. 165.
๓๓. *Ibid.*, p. 166.
๓๔. Thomas Jefferson, "The Natural Rights of Man," in *The Democratic Revolutions*, ed. by Charles M. Sherover (New York : Washington Square Press, c. 1974), pp. 254-263.
๓๕. สุต. อัง. ติก. ๒๐/๕๐๕/๒๑๔-๒๑๕.
๓๖. สุต. ส. สคาถ. ๑๕/๗๔๔/๒๖๕.
๓๗. Berlin, *op. cit.*, p. 178. "Freedom for the pike is death of the minnows."
๓๘. *Ibid.*
๓๙. *Ibid.*, p. 179.
๔๐. Berlin, *loc. cit.*
๔๑. Berlin, *loc. cit.* "Freedom for an Oxford don is a very different thing from freedom for an Egyptian peasant."
๔๒. สุต. ที. ธ. ๒๔/๓๕/๕๕.
๔๓. สุต. ที. ธ. ๒๕/๒๒/๓๐.